

SON DÖNEM OSMANLI HADİS USULÜ LİTERATÜRÜNDE BİRGİVÎ-KARSÎ GELENEĞİ: SEYDİŞEHRÎ'NİN *USÛL-İ HADİS*'İ VE METİNLERARASI BİR KAYNAK ANALİZİ

Recep KÖKLÜ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 30 Haziran 2026, **Kabul Tarihi:** 28 Ağustos 2026, **Yayın Tarihi:** 25 Eylül 2026, **Atıf:** Köklü, Recep. "Son Dönem Osmanlı Hadis Usulü Literatüründe Birgivi-Karsî Geleneği: Seydişehir'nin *Usûl-i Hadîs*'i ve Metinlerarası Bir Kaynak Analizi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/3 (Eylül 2026): 1699-1733.

DOI: 10.33415/daad.1982784

Öz

Mahmud Esad Seydişehirî'nin telif ettiği *Usûl-i hadîs*, Osmanlı döneminde Türkçe olarak telif-tercüme yöntemiyle kaleme alınmış kapsamlı ilk hadis usulü kitabıdır. Seydişehirî'nin *Usûl-i hadîs* kitabı ve kaynakları hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır. *Usûl-i hadîs*'in kaynaklarını belirlemenin zorluğuna değinen bu çalışmalarda eserin büyük oranda İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ına dayandığı tespit edilmiştir. Ancak eserin kaynağını belirlemeyi hedefleyen bu ilk çalışmalardaki tespitin yeniden değerlendirilmeye açık olduğu görülmektedir. Bu makalede Seydişehirî'nin hayatı, ilmi kişiliği, *Usûl-i hadîs* kitabı ve kaynakları hakkında detaylı bir inceleme yapılmaktadır. Araştırmada veri toplama, belge tarama ve karşılaştırmalı metin ve içerik analizine dayalı nitel bir yöntem uygulanmıştır.

Mahmud Esad Seydişehirî dinî ilimlerin temel alanlarına dair tercüme ve telif birçok eser yazmakla beraber İslam hukuku ve modern hukuk çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Onun ilgi duyduğu ilimlerden biri de hadis usulüdür. Seydişehirî'nin *Usûl-i hadîs*'i kendi dönemindeki ve günümüzdeki hadis usulü literatürünü de etkilemiş özgün bir tertip ve muhtevaya sahiptir. Ayrıca Seydişehirî'nin Dârülfünûn'daki hocalığı esnasında hadis ve usul-i hadis dersine girdiğini gösteren bazı haberlere binaen *Usûl-i hadîs*'in Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri'nde ders kitabı olarak okutulmuş ilk hadis usulü eseri olduğu söylemek mümkündür.

Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*'te Birgivi ve Dâvûd-i Karsî'nin benimsediği tertip ve muhtevayı esas almış, eserini büyük oranda Dâvûd-i Karsî'nin şerhinden telif-tercüme yoluyla oluşturmuştur. Dâvûd-i Karsî'de bulunmayan konularda ise *Nüzhetü'n-nazar*'dan yararlanmıştır. Bunların yanında Mustafa Şevket Efendi'nin *Dâvûd-i Karsî Hâşiyesi* ve Ali el-Kârî'nin *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*'si de *Usûl-i hadîs*'in kaynakları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Usûl-i hadîs, Seydişehirî, Dâvûd-i Karsî, Birgivi, İbn Hacer, Nüzhetü'n-nazar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, Samsun/Türkiye, recep.koklu@samsun.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9185-1083>.

The Birgivî-Karsî Tradition in Late Ottoman Literature on the Methodology of Hadith: Seydişehrî's *Usûl-i Hadîs* and an Intertextual Source Analysis

Recep KÖKLÜ*

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 30 June 2026, **Accepted:** 28 August 2026, **Published:** 25 September 2026, **Cite as:** Köklü, Recep. "The Birgivî-Karsî Tradition in Late Ottoman Literature on the Methodology of Hadith: Seydişehrî's *Usûl-i Hadîs* and an Intertextual Source Analysis". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/3 (September 2026): 1699-1733.

DOI: 10.33415/daad.1982784

Extended Abstract

Mahmud Esad Seydişehrî's work titled *Usûl-i Hadîs* is a significant work that has influenced the literature on hadith methodology both in his own time and in the modern era.

Some studies have been conducted on the sources of Seydişehrî's book *Usûl-i Hadîs*. These studies, which highlight the difficulties in identifying the sources of *Usûl-i Hadîs*, have concluded that the work is largely based on Ibn Hajar's *Nuzhat al-Nazar*. However, it appears that the findings of these early studies, which highlighted the difficulties in determining the work's sources, are open to reevaluation. This article examines Seydişehrî's identity as a scholar, his book *Usûl-i Hadîs*, and the book's sources. This research employs a qualitative method based on data collection, document analysis, and comparative textual and content analysis.

Mahmud Esad Seydişehrî was a prolific scholar, jurist, and statesman who lived during the late period of the Ottoman Empire. In addition to a traditional mad-rasa education, he also received training in the modern sciences and served both as a *dersîâm* and as a teacher. Seydişehrî authored numerous translations and original works in the major fields of Islamic studies; however, he is particularly noted for his contributions to Islamic law and the history of modern law. One of the fields that captured Seydişehrî's academic interest was hadith methodology. His work *Usûl-i Hadîs* is the first comprehensive book on hadith methodology

* Asst. Prof. Dr., Samsun University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Hadith, Samsun/Turkey, recep.koklu@samsun.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9185-1083>.

written in Turkish during the Ottoman period, employing a method that combined compilation and translation. This work possesses a unique structure and content that influenced both the hadith methodology literature of its own time and subsequent studies in this field.

Mahmud Esad authored *Usûl-i Hadîs* in 1888 while serving in İzmir. His engagement with Birgivî's scholarly legacy during this period led him to base his work largely on Dâvûd al-Karsî's *Sharh Usûl al-Hadith li'l-Birgivî*. In *Usûl-i Hadîs*, Seydişehrî generally followed the structure and content adopted by Birgivî and Dâvûd al-Karsî. It is evident that he adhered to the Birgivî-Karsî tradition in *Usûl-i Hadîs*. Previous studies on the sources of *Usûl-i Hadîs* have concluded that the work relies heavily on Ibn Hajar's *Nuzhat al-Nazar* and was translated from that work. However, our research and comparative textual analysis indicate that Seydişehrî's *Usûl-i Hadîs* was primarily written using a compilation-translation method based on Dâvûd al-Karsî's commentary, while Ibn Hajar's *Nuzhat al-Nazar* was consulted only for topics not covered in the aforementioned work. In addition, Mustafa Şevket Efendi's commentary on Dâvûd al-Karsî and Ali al-Kârî's work titled *Sharh Sharh al-Nukhba* are also among the sources utilized in *Usûl-i Hadîs*.

Keywords: Hadith, *Usûl al-Hadith*, Seydişehrî, Dâvûd al-Karsî; Birgivî, Ibn Hajar, *Nuzhat al-Nazar*.

Giriş

Mahmud Esad Seydişehrî (ö. 1333/1917), Osmanlı'nın son döneminde dinî ilimlerin birçok alanında yazdığı eserlerle ön plana çıkmış bir âlim, hukukçu ve devlet adamıdır. Onun ilgi duyduğu alanlardan biri de hadis usulü ilmidir. Hocası Abdülkerim Efendi'nin (ö. 1298/1881) anısına yazdığı *Usûl-i hadîs* kitabı hadis usulü konularının büyük kısmını ele alan ilk Türkçe eser olması ve Osmanlı âlimlerinin hadis usulü birikimini yansıtmaları açısından büyük bir önemi haizdir. Ancak Seydişehrî'nin hayatı ve eserleri hakkında birçok araştırma olmasına rağmen *Usûl-i hadîs*'ine yeterli ilginin gösterildiğini söylemek mümkün değildir. *Usûl-i hadîs*'in kaynakları hakkında daha önce bazı çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu makalede konu hakkındaki ilk çalışmalarda tespitler değerlendirilecek ve Seydişehrî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve *Usûl-i hadîs*'inin önemi, tertip ve muhtevası ile kaynakları hakkında detaylı bir inceleme yapılacaktır.

¹ Hüseyin Kahraman, "Osmanlı Son Dönemi Müelliflerinden Mahmud Es'ad'ın *Usûl-i Hadîs*'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 287-303.

1. Mahmud Esad Seydişehirî ve Osmanlı İlim Dünyasındaki Yeri

1.1. Mahmud Esad Seydişehirî'nin Hayatı

Mahmud Esad Seydişehirî, 1855/1856 (h. 1272) yılında Konya'nın Seydişehir kazasında doğmuştur.² Çocukluğunun erken bir döneminde yedi yaşında³ ilim hayatına başlamış ve gelecek vadeden bir zeka ve kavrayış sahibi olduğunun görülmesi üzerine babası tarafından tahsilini ilerletmesi için 1285/1868 yılında 13 yaşında İstanbul'a getirilmiştir.⁴

Mahmud Esad, İstanbul'a geldiği tarihte Fatih Dersiâmlarından İlbasanlı Abdülkerim Efendi'nin tedris halkasına dahil olmuş, on üç sene onun derslerine devam ettikten sonra 1298/1881 yılının ortalarında icâzetnâme almıştır.⁵ Tahsili sırasında Fatih'te farklı camilerdeki ilim halkalarına da katılarak mantık, kelam, hikmet (felsefe), hadis, tefsir, fıkıh ve usul-i fıkıh ilimlerinde ilerlemiştir. Hicri 1298 senesinin sonlarında Şeyhülislamlık tarafından yapılan imtihanında başarı göstererek dersiâm olmuş ve birkaç sene Fatih Camii'nde talebelere ilm-i hikmet, ilm-i heyet ve çeşitli dersler okutmuştur.⁶ Diğer taraftan Rüşdiye eğitimini tamamlamış, Menşe-i Muallimîn-i Askeriye İdâdîsi, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Hukuk'ta modern bilimler okumuştur.⁷

² Mahmud Esad'ın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri* [DH.SAİD.d], No. 18, 419-420; Osmanlı Arşivi (BOA), *Şûrâ-yı Devlet Sicill-i Ahval İdaresi* [ŞD.SAİD], No. 9, Gömlek No. 1, Lef 22; Mehmet Yıldırım vd., "Mahmud Es'ad Efendi'nin Hayatı", *Kadastro Mekteb-i Âlîsi* (Ankara: T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2021), 183-189; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukcuları* (y.y.: y.y., t.y.), 355-365; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 11/18-23; Ali Çankaya, *Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler* (Ankara: Mars Matbaası, 1968), 2/1021-1033; Murtaza Köse, "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 207-217.

³ BOA, *ŞD.SAİD*, No. 9, Gömlek No. 1, Lef 22; *Ma'lûmât*, "Mahmud Esad Efendi Hazretleri" (19 Kanûnievvel 1312), 299.

⁴ Erk, *Meşhur Türk Hukukcuları*, 355; Yıldırım vd., "Mahmud Es'ad Efendi", 183; Hakkı Tarık Us, "Mahmud Esad Efendi", *Muallim* 1/10 (01 Mayıs 1333), 313.

⁵ BOA, *DH.SAİD.d*, No. 18, 419-420; BOA, *ŞD.SAİD*, No. 9, Gömlek No. 1; Mahmud Esad Seydişehirî, *Usûl-i hadîs* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316), 11; Us, "Mahmud Esad Efendi", 313.

⁶ BOA, *ŞD.SAİD*, No. 9, Gömlek No. 1, Lef 22; BOA, *DH.SAİD.d*, No. 18, 419-420, 419.

⁷ Çankaya, *Mülkiye Târîhi*, 2/1021-1022; Ali Erdoğan, "Seydişehirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/25.

Mahmud Esad Efendi entelektüel şahsiyeti ve yazdığı eserler vesilesiyle Batı'da da tanınmış bir bilim insanı hüviyeti kazanmıştır.⁸ O, Fransa Uluslararası Tarih Akademisi Derneği'nin (Societe Academique d'Histoire Internationale) daimi üyesidir. En küçük oğlu Korkut Esat Kadaster'in verdiği bilgiye göre üstat payesinde mason olduğu ve İstanbul locasına kayıtlı bulunduğu belirtilmektedir.⁹ Resmî vazifeleri kapsamında ve ilmî amaçlarla yaptığı yurtdışı seyahatlerinde önemli kişilerle temas kurmuştur. Rusya seyahatinde Rızâeddin Fahreddin (ö. 1936) ve Musa Carullah Bigiyev'le (ö. 1949) müzakerelerde bulunmuştur.¹⁰ Avrupa seyahatinde ise Roma'da Papa X. Pius'la (ö. 1914) görüşmüştür. Bu görüşmeye bir İslam âliminin bir Papa'yla ilk görüşmesi olması açısından tarihi bir değer atfedilmiş ve dönemin gazetelerinde büyük yankı bulmuştur.¹¹ Seydişehirî, son devrin büyük din ve hukuk âlimlerine hocalık yapmış, vefatına kadar ilmî faaliyetlerini ve hocalığı sürdürmüştür.¹² Ömer Nasuhi Bilmen, Ebül'ulâ Mardin, Sabri Şakir Ansay, Mehmet Asım Us, Vasfi Raşit Sevig, İsmail Hami Danişmend, İsmail Hakkı Göreli ve Fuat Hulusi Demirelli en meşhur öğrencileri arasındadır.

db | 1703

Devlet memurluğuna 1879'da başlayan Mahmud Esad, Maliye Nezâreti müsteşarlığı, Defter-i Hâkânî nâzırlığı gibi yüksek memuriyetlerde görev yapmış,¹³ 1916 senesinde II. Meşrutiyet hükümetle-

⁸ Türk Hukuk Kurumu, *Büyük Türk Hukucusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esad Efendi*, haz. Türk Hukuk Kurumu (Türk Hukuk Kurumu, 1943), 19-20; Ali Erdoğan, *Mahmud Es'ad Seydişehirî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Târîhçiliği'ndeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 27.

⁹ Çankaya, *Mülkiye Târîhi*, 2/1021, 1031.

¹⁰ Emre Altıntaş, *Mahmud Esad Seydişehirî'nin Fıkıh Düşüncesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 14-15. Mahmud Esad Efendi'nin her sene bir ay kadar seyahat etmeyi itiyat edindiği ve Rusya seyahatinin yankıları hakkında bk. *Servet-i Fünûn*, "Defter-i Hâkânî Nâzırı Mahmud Esad Efendi'nin Rusya'da Seyahati" (5 Eylül 1329), 444-445. Mahmud Esad'ın Rusya seyahatinin ayrıntıları için bk. Alper Alp, "Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad Efendi'nin Gözüyle 20. Asır Başında Türk Dünyası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2006), 17-42.

¹¹ *Tercümân-ı Hakikat*, "Mahmud Esad Efendi ile Mülakat" (22 Eylül 1325), 2.

¹² Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951), 2/337; Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 20.

¹³ Çankaya, *Mülkiye Târîhi*, 2/1022; Erk, *Meşhur Türk Hukukcuları*, 355; Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 19; Erdoğan, *Mahmud Es'ad Seydişehirî*, 8-11. Seydişehirî, kısa bir müddet Adliye Nâzırlığı'na, (Yıldırım vd., "Mahmud Es'ad Efendi", 186.) bir müddet de Mâlîye Nâzırlığı'na vekalet etmiştir. (*Hukûk-ı Umûmiye*, "İlân-ı Resmî" (1 Şubat 1324), 4.) Daha önceki bir tarihte Adliye Nâzırlığı'na atandığı veya Evkâf Nâzırlığı'na tayin edilmesinin gündeme geldiği söylentileri de dönemin gazetelerine yansımıştır.

rinden birinde Şeyhülislamlık makamına getirilmesi düşünülse de gerçekleşmemiştir.¹⁴ Seydişehirî, 1915'te Isparta'dan mebus seçilerek meclise girmiş¹⁵ ve bu görevini sürdürürken geçirdiği bir kalp krizi sebebiyle 27 Mart 1917'de vefat etmiştir.¹⁶

1.2. Çok Yönlü İlmî Kişiliği ve Faaliyetleri

Mahmud Esad Seydişehirî, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ilmî faaliyetleriyle ön plana çıkan üretken bir âlim, hukukçu ve devlet adamıdır. Telif ve tercüme türünde otuz sekiz eser kaleme almıştır ve bunların bir kısmı alanındaki ilk Türkçe eserlerden kabul edilmektedir.¹⁷ Tefsir ve tasavvuf dışında belli başlı bütün İslamî ilimlerde eserleri vardır.¹⁸ Arapça ve Farsçanın yanında İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca gibi yabancı dilleri öğrenmiş,¹⁹ bu dillerden yaptığı tercümelerle Batı'da yapılan araştırmaların Osmanlı'da tanınmasına vesile olmuştur. Mektep-medrese çatışmasının başladığı bir dönemde hem şer'î ilimlere hem de pozitif bilimlere dair telif ve tercüme eserleriyle her iki alana da önemli katkılar sunmuştur. Hukuk ve eğitimde geleneksel-modern ikiliğinin yaşandığı bu dönemde Seydişehirî, mektepli bir ilim hayatı sürdürmüştür.

Feyz, "Heyet-i Vükelâda Tebeddül" (21 Teşrînisânî 1324), 4; Tanîn, "Tebeddül-i Vükelâ Şâyiaları" (16 Teşrînisânî 1324), 3.

¹⁴ Çankaya, *Mülkiye Târîhi*, 2/1027.

¹⁵ Çankaya, *Mülkiye Târîhi*, 2/1028; Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 19.

¹⁶ Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, 355; Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 19; Türk Yurdu, "Mahmud Esad Efendi", *Türk Yurdu* 12/4 (12 Nisan 1333), 3404. Seydişehirî'nin vefat tarihi birçok çalışmada Mart 1918 olarak zikredilmiştir. Fakat bu bilgi yanlıştır. Dönemin kaynaklarına yansıyan haberler ve aile bireylerinin verdiği bilgi doğrultusunda 27 Mart 1917 tarihinde vefat ettiği tespit edilmiştir. Bk. Adem Atalay, *Mahmut Es'ad Efendi* (Konya: Tekin Kitabevi, 2010), 144, 149, 189, 191. Oğlu İsfendiyar Kadaster, 1950'de "Ölümünün 33. Yıldönümü Gününde" başlığıyla yazdığı yazıda 1917 senesinin bir Mart gecesi sabaha karşı vefat ettiğini belirtmektedir. İsfendiyar Esat Kadaster, "Seydişehirli Büyük Mahmut Esat", *Ülkü (Seri III)* 4/41 (1950), 13-14. Bu sebeple Seydişehirî'nin 28 Mart 1917 tarihinde vefat ettiği de yazılmıştır. *Servet-i Fünûn*, "Büyük Bir Zıyâ' Mahmud Esad Efendi'nin İrtihali" 1341 (29 Mart 1917), 14; *İkdâm*, "Büyük Bir Zıyâ' Mahmud Esad Efendi'nin İrtihali" 7231 (29 Mart 1917), 1.

¹⁷ Erdoğan, *Mahmud Es'ad Seydişehirî*, 45.

¹⁸ Süleyman Uludağ, *İslâm Tarihi (Tarih-i Dîn-i İslâm) Girişi*, haz. Ahmed Lütfi Kazancı - Osman Kazancı, mlf. Mahmud Es'ad Seydişehirî (İstanbul: Marifet Yayınları, 1983), 9. Mahmud Esad, *Ravzâtü'l-cennât*'ın ilk baskısında akaid konusunda mufassal bir eser neşretmeyi istediğini de kaydetmektedir. Takıyyüddin Mehmed Birgivî, *Ravzâtü'l-cennât fî usûl-i'l-ittikâd*, çev. Mahmud Esad Seydişehirî (İzmir: y.y., t.y.), 2-3.

¹⁹ Osmanlı Arşivi BOA, *İrade Maliye [İ.ML]*, No. 18, Gömlek No. 32; Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi, "Mahmud Esad Efendi" (İstanbul, ts.) (Salt Araştırma, Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi, Biyografiler, EATBM0696A1); *Ma'lûmât*, "Mahmud Esad Efendi", 300; Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, 2/339.

ancak medrese sisteminden de tamamen kopmamıştır. Onun ilim hayatı bu ikilemin tezahürlerini yansıtır.²⁰

Mahmud Esad, ulema ve din adamları arasında onun kadar geniş bir birikime, aydın bir zihniyete ve kapsayıcı bir dünya görüşüne sahip kimselerin fazla bulunmadığı bir dönemde ilmî ve idari faaliyetleriyle²¹ Türk-İslam kültürünün gelişmesinde önemli rol oynamıştır.²² O, Batı literatürünü takip etmesinin kendisine objektif, tarafsız ve akademik bir zihniyet kazandırdığını ifade etmektedir.²³ Seydişehirî, sosyal ve entelektüel hayatın hareketlendiği II. Meşrutiyet döneminde ilmî cemiyetlerde, istişare heyetlerinde ve farklı komisyonlarda görev almıştır.²⁴ II. Meşrutiyet döneminde meşrutiyet düşüncesinin İslam’a muvafık olduğunu savunan yazılar yazmış, hürriyet, adalet, eşitlik ve kardeşlik fikrinin yerleşmesi için çaba sarf etmiştir. Mekteplerin ve medreselerin eğitim-öğretim müfredatının düzenlenmesi ve ıslahı hususunda çalışmalarda bulunmuştur.²⁵ Türkçenin çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde geliştirilmesi, bazı ıstılah ve kelimelerin kullanımı, imlâ kuralları, hece ve âruz vezni meselesi gibi hususları görüşmek ve düzenlemeler yapmak üzere II. Meşrutiyet döneminde Maârif Nezâreti tarafından kurulan Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni’nin başkanlığını da yürütmüştür.²⁶

Seydişehirî, fıkıh, usul-i fıkıh ve modern hukuk alanındaki çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır.²⁷ İsmail Hami Danişmend, bir hu-

²⁰ Çankaya, *Mülkiye Târihi*, 2/1024; Türk Hukuk Kurumu, *Seydişehirli Mahmut Esat*, 8.

²¹ Uludağ, *İslâm Tarihi (Tarih-i Dîn-i İslâm) Girişi*, 7, 9.

²² *Türk Yurdu*, “Mahmud Esad Efendi”, 3404-3405.

²³ Türk Hukuk Kurumu, *Seydişehirli Mahmut Esat*, 16; Uludağ, *İslâm Tarihi (Tarih-i Dîn-i İslâm) Girişi*, 6.

²⁴ *Mir’ât-ı sicill-i me’mûrîn-i Osmâniye* (İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1325), 1/8; Ali Adem Yörük, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 29, 52. Hukuk çalışmalarının ön plana çıktığı bu dönemde Seydişehirî, 1884 yılında *Ravza-i Hukûk* adında bir dergi çıkartmış ve burada telif, tercüme ve ders notu olmak üzere hukuk alanında yayımlar yapmıştır. Ahmet Yaman - Bahaddin Karakuş, “Osmanlı’nın Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-i Hukuk”, *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79/3 (21 Eylül 2021), 1001-1027.

²⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Şûrâ-yı Devlet [ŞD.]*, No. 2769, Gömlek No. 44, Lef 2; *Hikmet*, “Bir Cemiyet-i İlmiyye-i Mühimme” (10 Haziran 1326), 7; Mahmud Esad, “Dîn-i İslâm Âmir-i Meşrûtiyettir”, *Ümmet (Özel Sayı)* 9 (10 Temmuz 1326), 1-3.

²⁶ Erdoğdu, *Mahmud Es’ad Seydişehirî*, 20.

²⁷ Osmanlı Arşivi BOA, *İrâde - Şûrâ-yı Devlet [İ.ŞD.]*, No. 122, Gömlek No. 6, Lef 1 [Ulûm-i hukûkiyedeki behresi]; Türk Hukuk Kurumu, *Seydişehirli Mahmut Esat*, 4; Erk, *Meşhur Türk Hukukcuları*, 355, 356; Orhan Köprülü, “Mahmud Es’ad Efendi”, *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 23/174; Cemal Oğuz Öcal,

kukşinâs ve hukuk âlimi olarak nitelediği Mahmud Esad hakkında “Memuriyetleri hep kanun ile alakadar, tedrisatı da ekseriya şeriatla hukuka dairdi.” demektedir.²⁸ Medresede eğitimini gördüğü şer‘î ilimler tahsilinin tesiri altında hukuka meyli diğer ilimlerden kuvvetli olmuştur. Mahmud Esad da ailesinden tevarüs ettiği hukuk düşüncesinin ve ulûm-i şer‘iyye tahsilinin kendisini daima hukuk cihetine sevk ettiğini ifade etmiştir. Fuat Hulusi Demirelli, onu “fıkıhta ve usulde kâ'bına erişmek güç bir üstattı” sözleriyle övmektedir.²⁹ Seydişehirî, Mekteb-i Hukuk'ta Hasan Fehmi Paşa (ö. 1328/1910) ve Münif Mehmed Paşa (ö. 1328/1910) gibi devrin önde gelen hukukçularından eğitim görmüş³⁰ sonraki dönemde aynı mektebin hukuk mezunu ilk müderrislerinden olmuş ve “şeyhülmüderrisîn” diye anılmıştır.³¹ O, modernleşme dönemi Osmanlı hukukçuları arasında mektepli ilk kuşağa mensuptur.³² Bununla birlikte mekteplerdeki hocalığı esnasında tedris ve telif olarak en çok ilgilendiği alanlardan biri de İslam Tarihidir.³³

1706| db Mahmud Esad, II. Meşrutiyet sonrası dönemde Hukuk Tarihi dersinin müfredatta yer edinmesi, Türk hukuk tarihinin de bu kapsamda işlenmesi³⁴ ve birçok hukuk cemiyetinde görev alması gibi faaliyetleriyle yeni bir kimlik arayışındaki Türk hukuk düşüncesinin

“Büyük Türk Hukukçusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi”, *Ülkü (Seri III)* 4/41 (1950), 12-13.

²⁸ İsmail Hami Danişmend, “Mahmud Esad Efendi”, *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (07 Nisan 1917), 392. Yusuf Akçura da Mahmud Esad'ı “Osmanlı'nın hukukşinaslarından” diyerek takdim etmektedir. Yusuf Akçuraoğlu, “Müslüman Kavimlerin Hukuk-ı Beynelmileline Dâir”, *Sebîlürreşâd* 19/482 (28 Mayıs 1337), 148.

²⁹ Türk Hukuk Kurumu, *Seydişehirli Mahmut Esat*, 7, 14, 15.

³⁰ Seydişehirî, Hasan Fehmi Paşa ve Münif Paşa'dan aldığı eğitimin hukuk düşüncesinin gelişmesinde ve vüsat kazanmasında çok etkili olduğunu belirtmektedir. Türk Hukuk Kurumu, *Seydişehirli Mahmut Esat*, 7.

³¹ Ahmed Selahaddin, “Târîh-i ilm-i hukûk”, *Dârülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası* 4 (1332), 426.

³² Ali Adem Yörük, “Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehirî”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 70/1 (2012), 485.

³³ Türk Hukuk Kurumu, *Seydişehirli Mahmut Esat*, 16. *Târîh-i Dîn-i İslâm ve Târîh-i İslâm*, İslam tarihi hakkındaki başlıca eserleridir. Seydişehirî'nin İslam tarihçiliğindeki yeri ve tarih kitaplarının değerlendirilmesi için bk. Erdoğan, *Mahmud Es'ad Seydişehirî*, 46-53.

³⁴ İbrahim Ülker - Samet Atasoy, “Mahmud Esad Seydişehirî ve İlmî Şahsiyeti”, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş Mahmud Esad Seydişehirî'nin Ceza Hukuku Dersleri*, ed. Mehmet Aykanat - İbrahim Ülker (Ankara: On İki Levha Yayıncılık, 2020), 44; Yörük, “Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehirî”, 485, 487-489.

gelişmesinde etkili olmuş şahsiyetlerdendir.³⁵ Defter-i Hâkânî Nâzırlığı sırasında Osmanlı'nın ilk modern kadastro kanunlarının çıkarılmasını sağlamıştır. Bu kanunlar onun adıyla anılarak “Mahmud Esad Efendi Kanunları” diye meşhur olmuştur. Bu sebepten ötürü onu Türkiye'nin modern kadastro hukukunun kurucusu kabul etmek mümkündür.³⁶ Seydişehirî, *Mecelle*'de ele alınmayan konuların düzenlenmesi ve bazı değişikliklerin yapılması için kurulan Mecelle Tadîl Komisyonları'ndan olan Hukuk-ı Aile Komisyonu'na başkanlık yapmış ve bu komisyonun çalışmalarıyla 1917 yılında İslam ve Osmanlı hukuk tarihinin ilk aile hukuku kanunu sayılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi hazırlanmıştır.³⁷

Bir fıkıh âlimi ve hukukçu olarak tanınan Mahmud Esad'ın kitapları da büyük oranda fıkıh ve hukukla ilgilidir.³⁸ *Telhîs-i Usûl-i fıkıh*, *Ferâidü'l-ferâiz*, *Kitâbü'n-nikâh ve't-talâk* ve *Târîh-i ilm-i hukûk* bu sahadaki en önemli eserleri arasındadır.³⁹ Ayrıca 31 Teşrîni-evvel 1301 (12 Kasım 1885) tarihinde kendi yazdığı sicill-i ahvâl dilekçesinde Hanefî fıkının önemli metinlerinden olan *Muhtasaru'l-Kudûrî*'ye ait yayınlanmamış bir tercümesinin olduğunu da kaydetmiştir.⁴⁰ Mahmud Esad, memuriyetleri sırasında da tedris faaliyetinden uzak durmamıştır. Nitekim İzmir'de bulunduğu sırada İdâdî Mektebi'nde usul-i fıkıh muallimliği yaparken *Usûl-i fıkıh* adlı eseri-

³⁵ Mahmud Esad'ın II. Meşrutiyet sonrası hukuk cemiyetlerindeki faaliyetleri, konferansları ve Cumhuriyet sonrası kurulan Türk Hukuk Kurumu'nun büyük Türk hukukçularını tanıtmak için hazırladığı ilk kitabın Mahmud Esad'a tahsis edildiği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yörük, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*, 13, 29, 57.

³⁶ Yıldırım vd., “Mahmud Es'ad Efendi”, 188; Türk Hukuk Kurumu, *Seydişehirli Mahmut Esat*, 13.

³⁷ Altıntaş, *Seydişehirî'nin Fıkıh Düşüncesi*, 16; Erdoğan, *Mahmud Es'ad Seydişehirî*, 31.

³⁸ Eserlerinin kronolojik listesi için bk. Çankaya, *Mülkiye Târîhi*, 2/1031-1032. Seydişehirî, Mekteb-i Hukuk'ta ilm-i fıkıh ve mecelle muallimi olarak görev almış (*Tercümân-ı Hakikat*, “Mekteb-i Mülkiye-i Şâhânenin Tevzî'i Mükâfât Resmi” (26 Teşrîni-evvel 1315), 1.), aynı mektebin son sınıf talebelerinin usul-i fıkıh dersi sınavlarını Meclis-i Maârif azası Sırrı Efendi ile birlikte Mahmud Esad Efendi yapmıştır. (*Tercümân-ı Hakikat*, “Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne Münthâ Sınıfı Şâkirdânının Usul-i Fıkıh İmtihanları” (15 Mayıs 1313), 3.) Bu haberlerden hareketle Seydişehirî'nin Mekteb-i Hukuk'ta fıkıh ve usul-i fıkıh dersinin hocaları arasında olduğu söylenebilir.

³⁹ Hukuka ve fıkha dair eserlerinin değerlendirmesi için bk. Erdoğan, *Mahmud Es'ad Seydişehirî*, 53-57.

⁴⁰ BOA, *ŞD.SAİD*, No. 9, Gömlek No. 1, Lef 22 [ilm-i fıkıhta *Kudûrî Tercümesi*].

ni okutması yanında⁴¹ Kemeraltı Camii'nde usul-i fıkıhtan *Mir'âtü'l-usûl* ve tefsirden *Kâdî Beyzâvî* okutmuştur.⁴²

2. Usûl-i Hadîs'in Telif Süreci, Özgün Tertibi ve Metin Yapısı

2.1. Usûl-i Hadîs'in Telif Süreci ve Birgivi'nin İlmî Mirasıyla İrtibat

Mahmud Esad, *Usûl-i hadîs*'i 1298/1881 senesinde vefat eden hocası İlbasanlı Abdülkerim Efendi'ye ithafen ve bir şükran ifadesi olarak İzmir'deki memuriyeti sırasında yazmıştır. Seydişehirî, bu muhtasar eserini 2 Haziran-6 Haziran 1888 (22 Ramazan-26 Ramazan 1305) tarihleri arasında Ramazan ayında Kadir gecesinden önceki dört gecede telif ettiğini belirtmektedir. O, bu gayeyle hadis usulüne dair bir eser yazmaya karar vermesinde hadis ilmine olan meylinin ve usul-i hadis ilmine olan rağbetinin etkili olduğunu kaydetmektedir.⁴³

1708 | db

Mahmud Esad, *Usûl-i hadîs* eserini yazarken temel olarak Dâvûd-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Şerhu Usûli'l-hadîs li'l-Birgivi* adlı eserini esas almıştır. Böyle bir tercihte bulunmasında onun İzmir'deki memuriyet yıllarında Birgivi'nin ilmî mirasıyla kurduğu irtibat etkili olmuştur. Nitekim o, birçok eserini on bir yıl süren İzmir'deki görevi sırasında yazdığı gibi *Usûl-i hadîs*'i de orada telif etmiştir.⁴⁴ Bu eserini memuriyet görevinin ve farklı işlerinin neden olduğu meşguliyetler sebebiyle dört gece gibi kısa bir sürede telif etmek durumunda kaldığını ifade etmektedir. Böyle kısa bir sürede muhtasar bir kitap yazma arzusu da bir eseri temel almasında etkili faktörler arasında sayılabilir.⁴⁵

⁴¹ Mahmud Esad Seydişehirî, *Telhîs-i Usûl-i fıkıh* (İzmir: M. Nikolayidi Matbaası, 1313), 5; Us, "Mahmud Esad Efendi", 314.

⁴² Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi, "Mahmud Esad Efendi [EATBM0696A1]"; *Mir'ât-ı sicill-i me'mûrin*, 1/8. Talebesi Ali Nazmî'nin aktardığına göre Mahmud Esad'ın bu tedris çabasında İzmir'de onun "ulûm-i nakliyyeden bî-behre olduğu" söylentisinin kulağına kadar gelmesi ve talebelerinin ısrarı etkili olmuştur. Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat İnsanları (1850-1950)* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2025), 2/420.

⁴³ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 12.

⁴⁴ Mahmud Esad'ın kitaplarından on dördü İzmir'de basılmıştır. Bk. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat İnsanları*, 2/421.

⁴⁵ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 12, 13.

Seydişehirî Birgivî'nin (ö. 981/1573) kitapları üzerine çalışmaya İzmir'de başlamıştır. Zira Seydişehirî, burada görev yaptığı dönemde yazdığı *Ravzâtü'l-cennât fî usûli'l-i'tikâd* adlı eserinin ikinci baskısında hicri 1306 (1889) senesi Kurban bayramını, tatil için düzenli olarak gittiğini belirttiği Ödemiş kazasının Birgi Yaylası'nda geçirdiğini kaydetmektedir. Burada Birgivî'nin kabrini ziyaret edip dostlarının tavsiyesi üzerine ona nispet edilen *Ravzâtü'l-cennât fî usûli'l-i'tikâd* adlı eseri birkaç günde tercüme etmiştir. Mahmud Esad, "fâidesini ta'mîm" amacıyla başladığı bu tercümeyi 4 Ağustos 1305'te (19 Zilhicce 1306) bitirmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla Mahmud Esad'ın büyük oranda Dâvûd-i Karsî'nin *Şerhu Usûli'l-hadîs li'l-Birgivî* adlı eserinden tercüme yoluyla telif ettiği *Usûl-i hadîs* kitabını yazmaya da böyle bir vesileyle karar verdiğini söyleyebiliriz. Nitekim Mahmud Esad, *Ravzâtü'l-cennât*'ın girişinde eserini "Me'mûl ederim ki şu eser-i nâcîz (...) İmam Birgivî merhum ile beraber nâm-ı âcizânemin dahî nice vakitler hayr ile yâd edilmesine bâdî [vesile] olacaktır." sözleriyle takdim etmektedir.⁴⁷ Bu amaçladır ki *Ravzâtü'l-cennât*'ı tercüme etmeden bir sene önce Mayıs 1304'te de (Ramazan 1305) *Usûl-i hadîs* adlı eserini yazmıştır. Mahmud Esad, *Ravzâtü'l-cennât*'ın tercümesini bitirdikten beş gün sonra 9 Ağustos 1305 tarihinde *Usûl-i hadîs*'in basımı için dilekçe yazarak ruhsat talebinde bulunmuştur.⁴⁸

db | 1709

Usûl-i hadîs kitabının telifine sebep olduğu anlatılan bir başka olay da Seydişehirî'nin hadis usulü ilminde söz söyleme salâhiyetine sahip olmadığının gündeme getirilmesidir. Zira Seydişehirî İzmir'de görev yaptığı sırada adeti üzere Ramazan ayında Karakadıllardan Müftü Emin Efendi'nin ziyaretine gitmiştir. Diğer ulemanın da hazır bulunduğu mecliste Seydişehirî, bahis konusu olan hadis usulü meselelerine iştirak etmek istemiş, bunun üzerine Emin Efendi: "Herkes bildiği şeyden bahsetmelidir molla!" deyince, o bu sözden çok müteessir olmuştur. Bu olaydan sonra hemen *Usûl-i hadîs* eserini

⁴⁶ Takıyyüddin Mehmed Birgivî, *Ravzâtü'l-cennât fî usûli'l-i'tikâd*, çev. Mahmud Esad Seydişehirî (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316), 4.

⁴⁷ Birgivî, *Ravzâtü'l-cennât*, 5.

⁴⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT]*, No. 112, Gömlek No. 14. Mahmud Esad ruhsat talebi dilekçesinde şöyle demektedir: "Devletlü Efendi Hazretleri Bu kere *Usûl-i hadîs* fenn-i celîline dair âcizane ve min gayr-i haddin tenmîk ve huzûr-ı meâlî-nüşûr devletlerine takdim etmiş olduğum *Usûl-i hadîs* nâm eser-i nâcizin tab'ına müsâade-i celîle-i âsîfânelerinin bî-dîrîğ buyurulmasını temenni ve istirham eylerim. Ol babda ve her halde emr-ü fermân hazret-i men lehül-emrindir."

yazmaya başlayan Seydişehrî arife günü[ne kadar] eserini tamamlamıştır. Bayram günü de müftünün elini öpüp: “Bayram hediyesidir.” diyerek eserini ona takdim etmiştir. Emin Efendi kitabı açıp baktığında usul-i hadis olduğunu görünce, “Molla, taşı gediğine koydun!” demiştir.⁴⁹ Netice itibarıyla *Usûl-i hadîs* ve *Ravzâtü'l-cennât*'ın ilk baskıları aynı sene hicri 1307'de (1889/1890) İzmir'de basılmıştır.

2.2. Kapsamlı İlk Türkçe Hadis Usulü Metni Olarak Usûl-i Hadîs'in Özgünlüğü

Mahmud Esad, *Usûl-i hadîs* eserinde temel olarak Dâvûd-i Karsî'nin *Şerhu Usûli'l-hadîs li'l-Birgivi* adlı eserinin tertip ve muhtevasına uymuştur. Bununla beraber kitabın ana başlıklarının belirlenmesinde, konuların dağılımında ve meselelerin maddelendirilmesinde özgün ve kendine has karmaşık bir yöntem takip etmiştir. Mahmud Esad, esasen Davûd-i Karsî'nin şerhi ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar*'ındaki konuları ve metinleri büyük çoğunlukla Dâvûd-i Karsî'nin metnini takip ve tercüme ederek maddelendirmiş ve kitabının farklı yerlerinde dağınık zikretmek şeklinde bir telif metodu benimsemiştir. Dâvûd-i Karsî'de bulunmayan konuları ise temelde *Nüzhetü'n-nazar*'dan almıştır.

Seydişehrî'nin *Usûl-i hadîs*'inin tertibi *Nüzhetü'n-nazar*'dan tamamen farklıdır.⁵⁰ Nitekim Mahmud Esad, kitabına Dâvûd-i Karsî'deki gibi ilm-i usûl-i hadîs ve ilm-i fûrû-ı hadîs kavramlarının tanımlarını, mevzû ve gâyelerini açıklayarak ve bazı hadis ıstılahlarını ayrıntılarıyla işleyerek başlamıştır.⁵¹ İbn Hacer ise *Nüzhe*'ye

⁴⁹ Ahmet Çelik, “Seydişehrîli Mahmud Esad Efendi (Özel Sayı)”, haz. Mehmet Ali Uz, Serdar Ceylan, Ahmet Çelik, *Merhaba* 19/49 (2020), 775-776.

⁵⁰ Üzeyir Durmuş da Birgivi ile İbn Hacer'in eserlerini karşılaştırdığı çalışmasında Birgivi'nin tertibinin İbn Hacer'in tertibinden tamamen farklı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Karsî'yi esas alan Seydişehrî'nin tertibi de İbn Hacer'den farklı olmuştur. Üzeyir Durmuş, “İmâm Birgivi'nin Risâle fi Usûli'l-Hadîs Adlı Eseriyle İbn Hacer'in Nuhbetü'l-Fiker'inin Mukâyesesi”, *Balikesirli Bir İslam Âlimi: İmâm Birgivi* 2 (2019), 319.

⁵¹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 14-16, 17-26; Dâvûd b. Muhammed Karsî, *Şerhu Risâleti usûli'l-hadîs li'l-Birgivi*, thk. Dursun Ali Yılmaz, Muhammed Bilal (İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2022), 180, 186. Örnek olması açısından Seydişehrî'nin ilm-i usûl-i hadîsin tanımı (Madde 1), mevzûu (Madde 2), garazı (Madde 3), ilm-i fûrû-ı hadîsin tanımı (Madde 5), mevzûu (Madde 6), gâyesi (Madde 8) hakkında yazdıklarını Karsî'nin ilgili kısımlarıyla karşılaştırınız. Seydişehrî, ilm-i fûrû-ı hadîsin tanımı (... یعنی بو علم سبيله...) ve mevzûunda (... نبوتی حسیله...) Şevket Efendi'nin *Hâşiye*'sinden yararlanmıştır. Madde 6'daki “صحت ومرضه معروض اولسی حسیله” kaydını Şevket Efendi'den almıştır. Madde 7'yi (کر)

haber ve hadis kavramlarına kısaca değindikten sonra doğrudan hadislerin bize ulaşma keyfiyeti açısından taksimiyle başlamıştır. Ardından makbul hadislerin sıhhat açısından, merdud hadislerin isnadındaki inkıtâ' (السقط) veya ravideki ta'n açısından ve isnadların son bulduğu (müntehâ ileyh) kimse açısından taksimiyle devam etmiştir.⁵² İbn Hacer, ravideki ta'n kaynaklı hadis türlerini râvi kursurları (metâin-i aşere) ile birlikte zikrederek râvi ve mervî konularını iç içe işlemiştir.⁵³ Bu açıdan bakıldığında makbul-merdud taksimini tek kabul edersek İbn Hacer, hadisleri üçlü bir taksimle tasnif etmiştir.⁵⁴ İbn Hacer rivayet bahislerinden olan âlî-nâzil isnad meselesi ve tahammül ve edâ lafızları konusunu zikrettikten sonra râvi ve tabaka bilgisi konusuyla tekrar râvi bahsine geçmiştir.⁵⁵ Ardından cerh-ta'dil konusuyla ilgili meseleleri, râvilere dair bazı konuları ve rivayetin sıfatıyla ilgili konuları işleyerek karışık bir tertîb ortaya koymuştur.⁵⁶

Mahmud Esad ise hadislerin tasnifinde dörtlü bir taksim benimsemiştir. Eserde hadis usulü konularına mukaddime, maksad diye isimlendirilmiş iki bölüm ve hâtıme başlığı altında yer vermiştir.⁵⁷ Mukaddimede dirayet ve rivayet açısından hadis ilminin ta-

وَأَمَّا عَلَى قَوْلٍ مِنْ عَمِّهِ (حديث لفظي بعضياريك ذهاني وجهله...تعميم ايديليرسه... منه...فللوضوع ذات من أضيف إليه مطلقا. نقل حديثه خطادن احتراز ايدم رك" Madde 8'de almiştir. Seydişehrî ardından bu iki ilme, ilm-i dirâyet-i hadîs (Madde 9) ve ilm-i rivâyet-i hadîs (Madde 10: "حديثك نقل وروايته متعلق علم" kaydı) denildiğini Şevket Efendi'den de istifadeyle Kârsî'yi takip ederek zikretmektedir. Seydişehrî, Madde 10'da (s. 16) ilm-i rivâyet-i hadîs ile ilm-i dirâyet-i hadîs arasındaki farkı Şevket Efendi'den (s. 182-183) almıştır. Her iki metni bu şekilde karşılaştırmak makalenin hacmini fazlasıyla arttıracığından ilgili ve önemli yerlerde gerekli işaretler yapılmıştır. Ayrıca mukayese yapmak isteyenler verilen sayfa aralıklarını karşılıklı okuyarak Karsî'nin metniyle Seydişehrî'nin metninin mutabakatını görebilir.

⁵² Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nureddîn İtr (Dımaşk: Matbaatü's-sabbâh, 2000), 41, 58, 80, 106. İbn Hacer bu taksimattan sadece "bize ulaşma keyfiyeti açısından hadisler"i açıkça zikretmiştir, diğerleri metindeki ifadelerinden yola çıkarak anlaşılmaktadır.

⁵³ Durmuş, "Birgivi'nin Risâle fî Usûli'l-Hadîs Adlı Eseri ve Nuhbetü'l-Fiker", 319.

⁵⁴ Merdud hadislerin inkıtâ' ve ta'n sebebiyle taksimi iki ayrı tasnif kabul edilirse de İbn Hacer, beşli bir taksim yapmış olmaktadır.

⁵⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 115, 123, 129, 134.

⁵⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 136, 140, 147. Krş. Durmuş, "Birgivi'nin Risâle fî Usûli'l-Hadîs Adlı Eseri ve Nuhbetü'l-Fiker", 319.

⁵⁷ Bu bölümlerin alt başlıkları ve ele alınan konular için bk. Kahraman, "Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i", 296-297.

nımlarını, rivayete ve râvilere dair bazı ıstılahları açıklamıştır.⁵⁸ Birinci bölümde Dâvûd-i Karsî'deki gibi rivayete dair konular başlığı altında hadisleri yani mervî konusunu 1) Müsned-i İlehy itibariyle⁵⁹ 2) Sened ve isnad itibariyle (ittisâl ve inkıtâ'a dair)⁶⁰ 3) Bize ulaşma keyfiyeti itibariyle⁶¹ 4) Hadisin sıfatı itibariyle⁶² olmak üzere dörtlü bir şekilde tasnif etmiştir. Bu bölümde konuları ele alırken İbn Hacer'i izleyerek arada müsned konusundan sonra âlf-nâzil sened meselesine⁶³ ve bölümün sonunda da muhkem-müteâriz hadis meselesine yer vermiştir.⁶⁴ Mahmud Esad, İbn Hacer'in merdud hadisler konusunun bir kısmı olarak yer verdiği, hadislerin isnadındaki inkıtâ' sebebiyle taksimini ayrı bir başlıkta müstakil olarak işlemiştir.⁶⁵ O, konuların tertibini daha düzenli bir hale getirmek için Dâvûd-i Karsî'de Birgivî metninde olduğu gibi sonda gelen "bize ulaşma keyfiyeti itibariyle hadis" konusuna üçüncü sırada yer vermiştir. Böylece hadisin sıfatı itibariyle taksimini, mahiyeti bakımından ilişkili olduğu râvinin şartları, ta'n sebepleri ve ilgili hadis türleri bölümünden önce zikretmek istemiştir.

1712| db

Mahmud Esad, hadislerin ittisâl ve inkıtâ' itibariyle taksimi konusunda Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'ye tabi olarak munkatı' hadisi, genel manada munkatı' (المنقطع بالمعنى الأعم) ve özel manada munkatı' (المنقطع بالمعنى الأخص) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Genel manada munkatı'ı ise muallak, mürsel, mu'dal, hususi manada munkatı' ve müdelles olmak üzere beş kısımda ele almaktadır.⁶⁶ Seydişehirî, munkatı' kavramının iştirâk-i lafzî ile umumi ve hususi olmak üzere iki manaya delalet etmekte müşterek olduğunu kaydeder ve Dâvûd-i Karsî'nin mantık ilmine dair açıklamalarını uzunca nakleder.⁶⁷ O,

⁵⁸ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 14, 26, 29.

⁵⁹ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 31; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 194.

⁶⁰ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 36; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 207.

⁶¹ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 51; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 300. Seydişehirî, bu taksimi İbn Hacer'in aynı şekildeki ifadesinden almıştır.

⁶² Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 58; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 246.

⁶³ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 48; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 115.

⁶⁴ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 66. Muhkem-müteâriz hadis meselesi *Nüzhe*'den alınmıştır. Ancak mesele *Nüzhe*'de makbul hadis konusunun son kısmında ele alınmıştır. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 76.

⁶⁵ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 36; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 80.

⁶⁶ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 36; Takıyyüddin Mehmed Birgivî, *Risâletü usûli'l-hadîs*, thk. Dursun Ali Yılmaz - Muhammed Bilal (İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2022), 148-149; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 209, 218, 223.

⁶⁷ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 41 ve 1 No'lu dipnot; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 223-225.

sahâbenin ve diğer sika râvilerin mürsel rivayetlerinin ulemanın büyük çoğunluğuna göre sahih hadis kabul edildiğini belirterek mürsel hadisi merdud kategorisinde zikreden İbn Hacer'den ayrılmaktadır. Ayrıca Hanefilerin ilk üç neslin mürsellerini ve sonraki nesillerin sika râvilerden irsallerini zayıf görmediklerini de eklemektedir.⁶⁸

Mahmud Esad, hadisleri bize ulaşma keyfiyeti itibariyle mütevâtir, meşhur, azîz ve garîb olmak üzere dört kısma ayırmaktadır. O, bu sıralamada İbn Hacer'e uymuştur.⁶⁹ Nitekim Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'de sıralama tersinden yapılmıştır. Ancak Seydişehrî, muhtevada Birgivî'yi takip etmiştir. Zira o, mütevâtirin tanımında Birgivî'yi izleyerek "aklen caiz olmama" kaydını benimsemiştir. İbn Hacer ise "âdeten imkansız olma" kaydını esas almıştır.⁷⁰ Ayrıca o, mütevâtir hadislerin sayısı konusunda da İbn Hacer'in görüşünü paylaşmamaktadır. Zira Seydişehrî, "Hadîs-i mütevâtirin vücûdu nâdirdir." diyerek İbn Hacer'in mütevâtir hadisin çok olduğu görüşüne katılmadığını göstermiştir.⁷¹ Bu görüşünde Birgivî metnindeki "aklen caiz olmama" kaydını kabul etmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Haber-i vâhidin bazı karinelerle ilm-i nazarî ifade edebileceği ve bu karineler hususunda İbn Hacer'in görüşünü almıştır.⁷²

db | 1713

Mahmud Esad, bir hadisin sahih olabilmesi için adâlet, zabt ve ittisâl olmak üzere üç şarta sahip olması gerektiğini kabul etmiştir.⁷³ Seydişehrî, bu hususta da Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'nin görüşlerini benimsemiştir.⁷⁴ Zira İbn Hacer *Nüzhe*'de illetli ve şâz olmama şartlarıyla beraber sahih hadisin beş şartı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ Mahmud Esad, Dâvûd-i Karsî gibi Nevevî ve İbn Hacer'in görüşlerini kabul etmeyip, illetli ve şâz olmama şartının sahih hadis tanımına dahil olmadığı hususundaki izahını aynen aktarmaktadır.⁷⁶

⁶⁸ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 39-40; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 82-83; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 215-216.

⁶⁹ Kahraman, "Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i", 295

⁷⁰ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 51; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 41-42, 43; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 303-304.

⁷¹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 52; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 45-46.

⁷² Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 57-58; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 52-53; Kahraman, "Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i", 293.

⁷³ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 58-59.

⁷⁴ Birgivî, *Usûli'l-hadîs*, 150; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 247-249.

⁷⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 58-59.

⁷⁶ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 59; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 248-249.

Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*'te Dâvûd-i Karsî'nin tertibini takip etmekle birlikte bazı tasarruflarda da bulunmuştur. Dâvûd-i Karsî'de râvilerin nitelikleri, râvilerin kusurları ve ilgili hadis türleri konularından sonra kitabın sonunda yer verilen bize ulaşma keyfiyeti açısından hadisler konusunu sıfatı itibarıyla hadisler konusunun önüne alıp üçüncü sırada işlemiştir.⁷⁷ Bu taksimi, konuya her ne kadar rivayet başlığı altında yer verse de onun mervî bahsine dair bütüncül ve özgün bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Zira hadislerin müsned-i ileyhi itibarıyla ve sıfatı itibarıyla taksimi kendi dönemindeki ve daha önceki hadis usulü literatüründe görülmeyen kendisine ait özgün tasniflerdir.

Mahmud Esad, ikinci bölüme râvinin şartları konusuyla giriş yapmış ve adâlet-zabt kavramlarını izah etmiştir.⁷⁸ Bu konu *Nüzhe*'de sahih hadisin tanımından sonra sıhhat şartlarını açıklamak için zikredilmektedir.⁷⁹ Seydişehrî, bundan sonra Dâvûd-i Karsî'nin cehâlet-i râvi meselesinin ardından yer verdiği⁸⁰ cerh-ta'dîl konusunu "Ta'n Hakkında" başlığı altında bölümün başlarında ele almış, İbn Hacer ise cerh-ta'dîl konusuna *Nüzhe*'nin son kısmında "Hâtime" başlığı altında yer vermiştir.⁸¹

Mahmud Esad, râvideki ta'n kaynaklı hadis türlerini metâin-i aşere (râvi kusurları) ile birlikte ele alma hususunda *Nüzhe* ve Birgivî metnini, adâlet ve zabt ile ilişkili kusurları ve ilgili hadis türlerini ayrı olarak işlemeye ise Birgivî metnini izlemiştir.⁸² Adâletle ilgili râvi kusurları ve hadis türleri bahsinde 1- Kizb-i râvi (mevzû' hadis)⁸³ 2- Râvinin kizb ile ittihâmı (metrûk hadis)⁸⁴ 3- Fısk-ı râvi

⁷⁷ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 51; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 300. Dâvûd-i Karsî bu tertipte Birgivî'nin metnini esas almıştır.

⁷⁸ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 69; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 263. Seydişehrî, zayıf hadis konusundan sonra arada *Nüzhe*'den muhkem-müteâriz bahsini zikrettikten sonra ikinci bölüme geçmiştir.

⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 58.

⁸⁰ Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 286.

⁸¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 136; Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 73.

⁸² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 89; Birgivî, *Usûlü'l-hadîs*, 152; Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 76, 88.

⁸³ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 76; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 274. Seydişehrî, bu eşleştirmeyi İbn Hacer ve Birgivî'den almıştır.

⁸⁴ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 80; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 280. Seydişehrî, bu eşleştirmeyi İbn Hacer ve Birgivî'den almıştır.

(münker hadis)⁸⁵ 4- Cehâlet-i râvi (mübhem hadis)⁸⁶ 5- Bid‘at-i râvi (merdud hadis)⁸⁷ konularını incelemiştir.

Zabt ile ilgili râvi kusurları ve hadis türlerini ise 1- Fart-ı gaflet (münker hadis)⁸⁸ 2- Kesret-i galat (münker hadis)⁸⁹ 3- Muhâlefet-i sikât (müddrec hadis, muztarib hadis, musahhaf ve muharref hadis)⁹⁰ 4- Vehm-i râvi (muallal hadis)⁹¹ 5- Sû-i hıfz (mütevakkaf fih hadis)⁹² başlıklarıyla incelemektedir. Mahmud Esad, adâlet ve zabtla ilgili ta‘n sebeplerinin en şiddetliden en hafife doğru sıralamasında ise Birgivî ve Dâvûd-i Karsî’yi takip etmiştir. Zira Birgivî, adaletle ilgili kusurlarda İbn Hacer’e uysa da zabtla ilgili kusurlarda muhalefet-i sikâtı vehimden önce zikretmektedir.⁹³

Seydişehrî, fart-ı gaflet ve kesret-i galat kavramlarının kullanımında Birgivî ve Dâvûd-i Karsî’nin üslubunu takip ederek İbn Hacer’den farklı bir şekilde kullanmıştır. *Nüzhe*’de bu kavramlar fuḥş-i

⁸⁵ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 81; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 281. Seydişehrî, fisk-ı râvi-münker eşleştirmesini İbn Hacer ve Birgivî’den almıştır.

⁸⁶ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 82; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 282.

⁸⁷ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 85; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 288. Seydişehrî, bu eşleştirmeyi Birgivî’den almıştır. Nitekim Birgivî metninde bid‘at ehli râvinin hadisinin ihtiyaten (تورعا) merdud kabul edileceğini mutlak olarak kaydetmiştir. (Birgivî, *Usûlü’l-hadîs*, 153.) Ancak o, konuyu Dâvûd-i Karsî’ye tabi olarak daha ayrıntılı ele almıştır. Nitekim İbn Hacer ve Dâvûd-i Karsî ise bu konuyu tafsilatıyla ele almıştır. İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 102-104; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 288-292.

⁸⁸ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 88; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 293-294. Seydişehrî, fart-ı gaflet-kesret-i galat münker hadis eşleştirmesini İbn Hacer ve Birgivî’den almıştır. (İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 92; Birgivî, *Risâletü usûli’l-hadîs*, 150.) Dâvûd-i Karsî ise merdud olduklarını söylese de fart-ı gaflet ve kesret-i galat için muayyen bir hadis türünün olmadığını ifade etmektedir. Bu görüşünde Birgivî’nin bu kullanımı bazı hadis alimlerine tahsis etmesinden etkilenmiş olmalıdır. Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 294.

⁸⁹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 88; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 293-294.

⁹⁰ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 89; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 295. Seydişehrî, muhalefet-i sikât ile mezkur hadis türlerini eşleştirmede İbn Hacer, Dâvûd-i Karsî ve kısmen Birgivî’den yararlanmış. Birgivî metninde bu hadis türlerinin bazıları kavram olarak zikredilse de bazılarında muhalefet çeşitlerine işaret edilmekle yetinilmiştir. Birgivî, *Usûlü’l-hadîs*, 149-150, 153.

⁹¹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 100; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 296. Seydişehrî, vehm-i râvi-muallal hadis eşleştirmesini İbn Hacer’den almıştır. Birgivî’de muayyen bir tanım zikredilmeden konu anlatılmıştır. İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 92; Birgivî, *Usûlü’l-hadîs*, 150, 153-154.

⁹² Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 102; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 298. Seydişehrî, sû-i hıfz-mütevakkaf fih hadis eşleştirmesini Dâvûd-i Karsî’den almıştır. İbn Hacer de sû-i hıfz konusunda fiil formunda tevakkuf tabirini kullanmıştır. Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 299; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 105.

⁹³ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 76; Birgivî, *Usûlü’l-hadîs*, 152-153; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 273, 293; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 88-89.

galat ve kesret-i gaflet şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁴ Seydişehirî, *Nüzhe*'de sadece kavram olarak değinilen bu iki ıstılahı Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'yi takip ederek açıklamakta ve birbirine yakın anlamlara sahip olmalarına rağmen fart-ı gafletin daha çok semâ' ve tahammül esnasında, kesret-i galatın ise semâ' ve edâ esnasında meydana geldiğini belirtmektedir.⁹⁵

Seydişehirî, muhâlefet-i sikât başlığı altında müdrec,⁹⁶ muztarib,⁹⁷ şâz-münker⁹⁸ ve musahhaf-muharref⁹⁹ hadis türlerini ele almaktadır. Seydişehirî, *Nüzhe*'de müstakil muhalefet türleri olarak zikredilen maktûb hadis ve el-mezîd fî muttasılî'l-esânîd meselesini Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'yi izleyerek muztarib hadis başlığı altında beş çeşit muhalefet türü arasında zikretmektedir.¹⁰⁰ O, müdrec hadisi ayrı zikretse de maktûb ve mezîd hadis türlerini Birgivî metnindeki gibi farklı ihtilaf çeşitlerinden kaynaklı ortaya çıkan muztarib kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir.¹⁰¹

Seydişehirî, son bölümde tahammül ve edâ lafızları, râvi ve tabaka bilgisi konularını İbn Hacer'in *Nüzhe*'sini esas alarak işlemektedir.¹⁰² Zira bu konu Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'nin eserlerinde ele alınmamıştır.

Mahmud Esad, *Usûl-i hadîs*'te konuları numaralandırılmış maddeler halinde vermektedir. Eserde numaralandırılmış 303 mad-

⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 92.

⁹⁵ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 88-89; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 294. Seydişehirî, Madde 212 ve Madde 213 Birgivî ve Karsî metninden almıştır. Ekseriyet kaydını ve “*بـ* اصطلاحك عكسي ده مستعملدر” ifadesini Karsî'den almıştır. Madde 214'ü Şevket Efendi'den almıştır.

⁹⁶ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 90; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 235. Seydişehirî, Dâvûd-i Karsî'de muztaribden sonra gelen müdreci İbn Hacer'in tertibine uyarak ondan önce konunun başında zikretmektedir.

⁹⁷ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 94; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 232.

⁹⁸ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 96; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 238.

⁹⁹ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 98. Seydişehirî, musahhaf-muharref hadis konusunu *Nüzhe*'den almıştır. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 96; Kahraman, “Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i”, 295.

¹⁰⁰ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 94-95; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 232; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 94-95.

¹⁰¹ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 89, 94-97; Birgivî, *Usûlü'l-hadîs*, 149-150, 153; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 232-237.

¹⁰² Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 104-120; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 123-148; Kahraman, “Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i”, 295.

de bulunmaktadır.¹⁰³ Bu usul, 19. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen eğitim-öğretimde ve matbuâtta yenilik akımıyla yaygınlaşıp sıklıkla tercih edilir olmuştur. Seydişehrî bu hususta hocası Hasan Fehmi Paşa'yı örnek almış ve birçok kitabında bu numaralandırma usulünü uygulamıştır.

2.3. Usûl-i Hadîs'in Önemi ve Literatürdeki Etkisi

Mahmud Esad Seydişehrî'nin *Usûl-i hadîs*'i Osmanlı döneminde telif edilmiş ilk Türkçe hadis usulü eserlerindendir. *Usûl-i hadîs*, Osmanlı'da Türkçe yazılmış ilmî eserlerin pek olmadığı bir dönemde¹⁰⁴ hadis usulü meselelerinin çoğunu talebelere ve genel okuyucuya sade ve anlaşılır bir dille aktarmayı amaçlayan muhtasar bir eserdir. Mahmud Esad da Türkçenin bir ilim dili olmasını ve talebenin kadim eserleri daha kolay ve doğru anlamasını sağlamayı hedeflediğini belirtmektedir.¹⁰⁵ Onun bu gayretleri Türkçenin bir ilim dili hüviyeti kazanması ve Türkçe ders kitaplarının yazılması hususundaki çığırı açan ilk girişimlerden sayılmaktadır.

Hadis usulü ilminin temel kaidelerini cemenen bir giriş kitabı niteliğindeki *Usûl-i hadîs*, 1307'de İzmir'de ve 1316'da İstanbul'da olmak üzere iki defa basılmıştır.¹⁰⁶ *Usûl-i hadîs*'in ilk baskısı yapıldığında Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895) ve Hasan Fehmi Paşa tarafından büyük bir takdir görmüştür. Özellikle Cevdet Paşa, "bu diyarda garîb kalmış olan" bir ilim olarak değerlendirdiği usul-i hadise dair eseri çok beğenmiş ve büyük bir zeka ve ilmî iktidar keşfettiğini ifade ederek Seydişehrî'yi tebrik etmiştir.¹⁰⁷

db | 1717

¹⁰³ Eserdeki son maddenin numarası 304 olmakla beraber 98. Madde (s. 46) olmadığı için toplam 303 madde bulunmaktadır.

¹⁰⁴ Danişmend, "Mahmud Esad Efendi", 392; *Türk Yurdu*, "Mahmud Esad Efendi", 3404.

¹⁰⁵ Seydişehrî bu hususu *Usûl-i fıkıh* eserinin girişinde açıkça ifade etmektedir. "Maksadımız yalnız ulemâ-i eslâf hazerâtının bâzâr-ı intişâra vaz' buyurdıkları mukaddes kitaplarındaki kavâidi herkesin anlayabileceği derecede lisân-ı Türkî ile ifade (...) ile izah eylemektir." Mahmud Esad Seydişehrî, *Usûl-i fıkıh* (İstanbul: Mekteb-i Sanâi Matbaası, 1302), 7. Dinî eserlerin Türkçeye çevrilmesinin gerekliliği hakkındaki görüşü için bk. Süleyman Sırrı Efendi, *Kenzü'l-akâid* (Mahmud Esad'ın tahriri) (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1315), 10.

¹⁰⁶ Mahmud Esad'ın *Usûl-i hadîs* kitabının ilk baskısı için Maârif Nezareti'ne yaptığı başvurunun tarihi 9 Ağustos 1305 (24 Zilhicce 1306-21 Ağustos 1889)'dur. BOA, MF.MKT, No. 112, Gömlek No. 14. Belgede kitabın dinî bir içeriği olmasından dolayı basım talebinin değerlendirilmesi için Bâb-ı Meşihat'e gönderilmesinin uygun olduğu kaydedilmiştir. Mahmud Esad, eseri 25 Mayıs 1304'te tamamlamış yaklaşık bir sene sonra basım ruhsatı için talepte bulunmuştur. Eserin değerlendirme sonucu hicri 1307 (miladi 1889/1890) senesinde basıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 3-4; Çankaya, *Mülkiye Târîhi*, 2/1032.

Seydişehirî'nin *Usûl-i hadîs* kitabı, hadis usulü konularını rivayet-râvî tasnifiyle kapsamlı bir şekilde konu edinen ilk Türkçe eserdir. O, günümüzde mervî bahsinde işlenen konulara ise rivayet bahsinde yer vermektedir. Mahmud Esad, günümüzde hadis usulünün tertibinde esas alınan rivayet, râvî, mervî şeklindeki üçlü tasnife yakın bir ikili tasnifle usul-i hadis konularını ele almasıyla ön plana çıkmaktadır. Dönemin diğer hadis usulü çalışmalarında görülmeyen bu tasnifin ilk olarak Mahmud Esad tarafından uygulandığını söylemek mümkündür. Nitekim o, eserini rivayete dair konular ve râviye dair konular olmak üzere temel iki bölümde telif etmiştir.¹⁰⁸ Onun ilim talebelerinin bu konulardan daha fazla yararlanmasını sağlamak adına yaptığı bu tasnif, hadis usulü konularının üçlü tasnifle ele alınması hususundaki modern dönem çalışmalarına öncülük etmiştir.¹⁰⁹

Seydişehirî'nin *Usûl-i hadîs*'i hadislerin derli toplu bir şekilde ve kısmen özgün bir tarzda dörtlü taksimi hususunda da kendi dönemindeki ve günümüzdeki literatüre kaynaklık etmiştir.¹¹⁰ Ömer Ziyâeddin Dağıstanî (ö. 1339/1920), *el-Es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi usûli'l-hadîs* adlı soru cevaplı risalesinde tertip ve muhteva açısından Mahmud Esad'ın *Usûl-i hadîs* kitabından istifade etmiştir.¹¹¹ Dağıstanî, özellikle hadislerin dörtlü taksimi hususunda birebir Mahmud Esad'ın tasnifini almıştır.¹¹² Dârülfünûn muallimlerinden Mehmed Şükrü Efendi (ö. 1334/1916) yazdığı *Usûlü'l-hadîs* risalesinde¹¹³ ve onun eserini esas alan Hüseyin Avni Arapkirli (ö. 1954) yazdığı *Usûlü'l-hadîs* adlı ders notunda tertip, muhteva ve dörtlü hadis taksimi açısından Mahmud Esad'ın *Usûl-i hadîs*'inden yararlanmışır.¹¹⁴ Kazancızâde Emin Edip Efendi de (ö. 1337/1919)

¹⁰⁸ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 16, 31, 69.

¹⁰⁹ Bu tasnifin uygulandığı kitaplar için bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012); Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021).

¹¹⁰ Modern çalışmalara örnek olarak bk. İbrahim Canan, *Hadîs Usûlü ve Hadîs Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 518 vs.

¹¹¹ Özellikle hadis ilminin tanımları ve bazı hadis istilahlarının başlangıçta açıklanması, munkatî' hadisin beş kısma ayrılması ve zımnî azîz hadisin tanımı için bk. Harun Reşit Demirel, "Dağıstanî'nin Usûl-i Hadise Dair Es'ile ve Ecvibe fî İlmi Usûli'l-Hadis Mürettebeten İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (2003), 185, 187, 194; Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 14, 36, 53.

¹¹² Demirel, "Dağıstanî'nin Usûl-i Hadis'i", 187-194.

¹¹³ Mehmed Şükrü, *Usûlü'l-hadîs* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1326).

¹¹⁴ Bk. Yakup Koçyiğit, "Arapkirli Hüseyin Avni Efendi ve İlmi Usulî'l-Hadis İsimli Eseri", *Ulusallararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu*

Mehmed Hulusi Paşa'nın talebi üzerine yazdığı ve 1902'de tamamladığı *Tuhfe-i Hulûsiyye fî Usûlî'l-Ehâdîsî'n-Nebeviyye* adlı kısa risalesinde muhteva açısından Mahmud Esad'dan istifade etmiştir.¹¹⁵ Ahmed Naim Babanzâde de (ö. 1934) *Tecrîd Mukaddimesi*'nde kısmen Mahmud Esad'ın tertibinden ve dörtlül hadis tasnifinden etkilenen son dönem Osmanlı alimlerindendir.¹¹⁶

Usûl-i hadîs, 19. yüzyıl Osmanlı ilim çevrelerinin hadis usulü anlayışını ve birikimini yansıtmaları açısından da büyük bir önemi haizdir. *Usûl-i hadîs*, hadis usulüne herhangi bir yenilik getirmekle beraber Birgivî-Karsî geleneğini takip etmesi ve bazı hususlardaki tercihleri ve tertibiyle dönemindeki ve sonrasındaki usul-i hadis literatürünü etkileyen bir eser olmuştur. Mahmud Esad, Osmanlı döneminde hadis usulü çalışmalarının merkezinde yer alan *Nuhbetü'l-fiker*¹¹⁷ yerine son dönem Osmanlı medreselerinde hadis usulü risalesi okutulmaya başlanan Birgivî'nin¹¹⁸ geleneğini takip etmiştir. O, sonraki dönemde klasik usul-i hadis literatürünü esas alan Babanzâde gibi müelliflerde görüldüğü üzere Mısır hadis usulü geleneğinden ziyade Birgivî ve onun şârihi Dâvûd-i Karsî'yi izleyerek onların görüşlerine uymuştur.

Bu dönemde medreselerde daha çok muhtasar Arapça metinlerin tedrisi yaygın olsa da Mahmud Esad kendi telif ettiği bazı Türkçe metinleri görev yaptığı mekteplerde okutmuştur. Medrese geleneğinde metin okuma esaslı bir eğitim olduğu için *Usûl-i hadîs* kita-

(Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu, Malatya: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 569-584; İsa Akalın, "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça Usûlî'l-Hadîs Elyazması Ders Notları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 115-143.

¹¹⁵ Eyyüp Akdağ, "Rüştiye Okulları ve Kazancızâde Emîn Edîb'in Tuhfe-i Hulûsiyye fî Usûlî'l-Ehâdîsî'n-Nebeviyye Adlı Hadis Usulü Ders Kitabı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (2016), 66-73. Özellikle bk. s. 66 "İlm-i usûl-i hadîş dâir ba'zı ıstılâhât beyânındadır.", "Adl, bir melekedir ki sâhibini takvâ ve mürüvvete mülâzım kılar...", s. 67 zabt tarifi, s. 67 ilm-i fûrû-ı hadîsin tanımı, s. 71 "râvinin kizb ile ittihâmı...", "müttehem bi'l- kizb olan râvinin hadîsi câizü'l-istimâ'dır.". Krş. Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 14-15, 69-71, 72, 80, 81.

¹¹⁶ Ahmed Naim Babanzâde, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi* (İstanbul: Evkâf Matbaası, 1928), 1/7, 15, 99, 195.

¹¹⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *Târîh-i hadîs* (İstanbul: Dârülfünûn Matbaası, 1340), 70; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 72.

¹¹⁸ Salih Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Dönemi'nde Hadis Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 159. Altuntaş da 19. yüzyılda *Nuhbe* ve Karsî'nin şerhi üzerine yapılan çalışmalarla hadis usulüne ilginin arttığını dile getirir. Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 135.

bı bir yardımcı kitap olarak da düşünülmüş olabilir. Bu bağlamda *Usûl-i hadîs* adlı eserini de bazı mekteplerde okuttuğunu söylemek mümkündür.¹¹⁹

Mahmud Esad'ın medresede tahsil ettiği şer'î ilimlerden bazılarını memuriyet hayatında veya çalıştığı mekteplerde okuttuğu bilinmekle beraber hakkında bir kitap yazdığı hadis usulünü okutup okutmadığıyla veya usul-i hadis dersine muallim olup olmadığıyla ilgili kaynaklarda ve modern araştırmalarda bir bilgi bulunmamaktadır. Seydişehir'in görev yaptığı mekteplerde Hukûk-ı düvel, İlm-i fıkıh, *Mecelle* ve *Târîh-i dîn-i İslâm* gibi derslere girdiği bilinmektedir. Ancak onun hadis usulüne olan ilgisine rağmen¹²⁰ usul-i hadis dersi muallimliği yaptığı, kendi *Usûl-i hadîs* kitabını veya klasik bir hadis usulü eserini mekteplerde okuttuğu bilinmemektedir.

Dârülfünûn-i Şâhâne'nin açıldığı¹²¹ 1 Eylül 1316 (14 Eylül 1900) tarihinde Hadîs-i şerîf ve Usûl-i hadîs dersi muallimliğine Kazasker Mehmed Esad Efendi (ö. 1341/1922),¹²² *Târîh-i dîn-i İslâm* dersine Mahmud Esad Efendi tayin edilmiştir.¹²³ 1903 sene-

¹¹⁹ Altuntaş, eserin İzmir İdâdîsi'nde okutulmak üzere telif edilmiş olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, s. 138.

¹²⁰ Talebesi Asım Us onun derslerinde usul-i hadis kaidelerine çokça değindiğini anlatmaktadır. Mehmed Asım Us, *Kârîkâtûr* (İstanbul: Tanîn Matbaası, 1327), 50. Mahmud Esad kendisi de yazılarında *Usûl-i hadîs* kitabına atıfta bulunarak hadis usulü konularına verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Mahmud Esad Seydişehir, "Günah Yüku Taşıyan Hakkında Hutbe 4", *Sebülürreşâd* 10/251 (1329), 273.

¹²¹ Metin Ünver - Hüseyin Sarıkaya, *Üç Devir Bir Fakülte Türkiye'nin İlk İlahiyat Fakültesi'nin Tarihi (1900-1933)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 16.

¹²² Kazasker Mehmed Esad Efendi'nin hayatı ve sicill-i ahvâl dosyası için bk. Meşihat Arşivi MŞH., *Bâb-ı Meşihat [MŞH.SAİD]*, USD-B-6-dos.3386_01, No. 215, Gömlek No. 12; Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi, "Esad Efendi" (İstanbul, ts.) (Salt Araştırma, Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi, Biyografiler, EATBM0696A3); Mehmed Suûd Suûdülmevlevî, "Azim Bir Zıyâ", *Mahfil* 3/28 (1341); *Mir'ât-ı sicill-i me'mûrîn*, 1/11. Ünver ve Sarıkaya ilgili çalışmalarında Kazasker Mehmed Esad Efendi'yi Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi (ö. 1336/1918) ile karıştırmış ve Dârülfünûn'daki söz konusu dersin muallimi olarak Şeyhülislâmlık yapan Mehmed Esad'ı göstermiştir. Ünver - Sarıkaya, *İlk İlahiyat Fakültesi*, 25. Aynı hafta başka çalışmalarda da devam ettirilmiştir. Bk. Şeyma Ceylan, *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nin Müderrisleri ve Ders Notları (1900-1933)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 36. Yorulmaz da Mehmed Esad Efendi ile Kazasker Esad Efendi'yi iki ayrı şahıs olarak göstermiştir. Yorulmaz, "Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne", 656. Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi için bk. Meşihat Arşivi MŞH., *Bâb-ı Meşihat [MŞH.SAİD]* USD-Z-1-dos.0521_01; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması* (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996), 3/127-128.

¹²³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Tedrisât-ı Âliye Dairesi [MF.ALY]*, No. 17, Gömlek No. 34.

sinde ise dördüncü sene hadis dersinin muallimi olarak dersiâm Şükrü Efendi tayin edilmiştir.¹²⁴ Bununla birlikte II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra yapılan tensîkatta Maliye Müsteşarı olarak görev yapan Mahmud Esad'ın da aralarında bulunduğu bazı isimlere 18 Kasım 1908 tarihinde Hadîs ve Usûl-i hadîs derslerinin muallimliği teklif edilmiştir¹²⁵ ancak o dönemde böyle bir tayinin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. 1908 tensîkatında 15 Aralık tarihinde söz konusu dersin birinci sınıfına Alay Müftüsü Şükrü Efendi, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfına ise Kazasker Mehmed Esad Efendi tayin edilmiştir.¹²⁶ Ancak 27 Eylül 1909 (Eylül 1325) tarihinde Mekâtib-i Âliye tensikâtına dair yapılan bir haberde ise Mahmud Esad'ın Dârülfünûn-ı Osmânî Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi'nin Hadîs-i şerîf ve Usûl-i hadîs ve Târîh-i dîn-i İslâm dersi muallimliğine tayin edildiği yazılmıştır.¹²⁷ Şayet bu haber yanlış değilse¹²⁸ Mahmud Esad'ın bir müddet Hadîs-i şerîf ve Usûl-i hadîs dersi muallimliği yaptığını ve bu derste *Usûl-i hadîs* kitabını okuttuğunu söyleyebiliriz. Bu *Usûl-i hadîs* kitabının Türkiye'deki İlahiyat Fakülteleri'nde ders kitabı olarak kullanılan ilk Türkçe hadis usulü kitabı olduğunu söylemeyi mümkün kılar. Ancak mevcut arşiv belgelerine böyle bir tayin yansımamıştır. 30 Ekim 1909-28 Ocak 1910 tarihleri arasında görev yapan muallimlerin gösterildiği bir cetvelde söz konusu dersin muallimi yine Kazasker Mehmed Esad olarak gösterilmektedir.¹²⁹ Fakat aynı belgede Hadîs-i şerîf dersinin birinci sınıf muallimi Şükrü Efendi'nin Yemen'e memur olarak gönderilmesinden dolayı senenin başından itibaren dersin vekaleten tedris olduğu kaydedilmiştir.¹³⁰ Mehmed Esad'ın 21 Ağustos 1908'de yapı-

¹²⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT]*, No. 739, Gömlek No. 6.

¹²⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT]*, No. 1082, Gömlek No. 56.

¹²⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT]*, No. 1081, Gömlek No. 21, Lef. 14; *Takvîm-i Vekâî*, "Dârülfünûn Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesinin Tarz-ı İcrasına Mütedâir" 1. Sene/48 (12 Teşrînîsânî 1324), 4.

¹²⁷ *Sabah*, "Mekâtib-i Âliye Tensîkâtı" 21. Sene/7187 (14 Eylül 1325), 3.

¹²⁸ Bu haber Sabah Gazetesi'nin sonraki sayılarında tashih veya tezkip edilmemiştir. Bunun yanında İlahiyat Şubesi öğrencilerinden olduğunu belirten Sibiryalı Alimcan el-İdrîsî yazdığı makalede Sabah Gazetesi'nin hoca kadrosundaki bu tensîkat haberini yanlışlamayıp takdirle karşılamıştır. Alimcan el-İdrîsî, "Dârülfünûn'da Tedrîsât", *Sırât-ı Müstakîm* 3/57 (24 Eylül 1325), 75.

¹²⁹ Osmanlı Arşivi BOA, *Tedrîsât-ı Âliye Dairesi [MF.ALY]*, No. 19, Gömlek No. 87.

¹³⁰ Ünver ve Sarıkaya hadis dersine vekaleten Hüseyin Avni Arapkirli'nin girdiğini kaydetmekle beraber ilgili belgede bu bilgi yer almamaktadır. Ünver - Sarıkaya, *İlk İlahiyat Fakültesi*, 107.

lan tensîkatta kadro dışına çıkarıldığı, 10 Ağustos 1910'da ise Maârif Dairesi'nden aldığı maaşın kesildiği zikredilmekle beraber 3 Kasım 1910'daki tensîkatta hadis dersinin 1. ve 2. sınıfının uhdesinde bırakıldığı sicil dosyasında kaydedilmiştir. Bir ara ilmiyeden aldığı maaşlar da kesilmesine rağmen 3 Nisan 1911'de tekrar tahsis edilmiştir.¹³¹ Ayrıca onun öğrencisi ve aile dostu olan Suûdülmevlevî de (ö. 1948) Mehmed Esad'ın II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde gözden düştüğünü, memuriyetine ve tedris vazifelerine son verildiğini söylemektedir.¹³² Bunları dikkate aldığımızda verdiğimiz bilgilerden hareketle ya haberin yanlış olduğunu ya da Mahmud Esad'ın bir müddet bazı sınıflara Hadîs-i şerîf ve Usûl-i hadîs dersi verdikten sonra görevi bıraktığını söylemek mümkündür.

3. Usûl-i Hadîs'in Kaynak Yapısı ve Metinlerarası Analiz

Mahmud Esad, *Usûl-i hadîs* adlı eserini Osmanlı'nın son döneminde öne çıkan ve medreselerde okutulmaya başlanan Birgivî'nin *Usûl-i hadîs* risalesi üzerine Dâvûd-i Karsî'nin yazdığı *Şerhu Usûl-i hadîs li'l-Birgivî* adlı şerhini esas alarak telif etmiştir. Mahmud Esad'ın *Usûl-i hadîs*'inin kaynaklarına doğrudan veya dolaylı olarak değinen önceki çalışmalarda ise eserin kaynağı İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* adlı eseri olarak gösterilmiştir.¹³³ Ancak eserin kaynağını belirlemenin zorluklarına değinen bu ilk çalışmalarda tespititen yeniden değerlendirilmeye açık olduğu görülmektedir. Mahmud Esad, *Usûl-i hadîs* kitabını büyük ölçüde Dâvûd-i Karsî'nin *Şerhu Usûl-i hadîs li'l-Birgivî* adlı eserinden tercüme ederek ve bazı yerlerde de Mustafa Şevket Efendi'nin (ö. 1291/1874) Dâvûd-i Karsî'nin şerhine yazdığı *Hâşiye*'sinden faydalanarak yazmış ve Dâvûd-i Karsî'nin şerhinde bulunmayan hadis usulü konularını ise

¹³¹ MŞH., [MŞH.SAİD], USD-B-6-dos.3386_01, No. 215, Gömlek No. 1, 2, 3.

¹³² Suûdülmevlevî, "Azim Bir Zıyâ", 90.

¹³³ Mahmud Esad'ın *Usûl-i hadîs*'inin muhtevası ve kaynakları hakkında ilk olarak Hüseyin Kahraman bir makale yazmıştır. Kahraman bu makalesinde *Usûl-i hadîs*'in muhtevasını incelemiş ve bazı tespitlere binaen eserin büyük ölçüde İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* adlı eserine dayandığı sonucuna varmıştır. Kahraman çalışmasında *Usûl-i hadîs*'in "Birkaç ufak değişiklik dışında *Nüzhetü'n-nazar*'a dayanıp az sayıdaki diğer usûl eserlerinden de bir takım derleme ve seçmeler yapılarak kaleme alındığı"nı ifade etmektedir. Kahraman, "Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i", 296, 303. Hacıoğlu da bu tespiti katılarak Kahraman'a atıf yapmaktadır. Nejla Hacıoğlu, "Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Türkçe Hadis Eserleri Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 103. Konuyla ilgili önceki çalışmalara atıf yapmayan Taş da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Zeliha Beyza Taş, "Mahmud Es'ad Seydişehir'nin Hayatı, 'Usûl-i Hadîs' Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Eserindeki Metodu", *HADİTH* 11 (2023), 90.

İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ından tercüme ederek almış ve bu çerçevede Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe* adlı eserinden de istifade etmiştir. Bazı kısmî yerlerde de Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *el-Yevâkît ve'd-dürer*'inden ve Yusuf Şükrü Harputî'nin (ö. 1292/1875) *Dâvûd Kârsî*'nin şerhine yazdığı şerhten yararlanmışır.

3.1. Mukaddime'nin Kaynakları

Mahmud Esad, Mukaddime'nin ilk makalesinde hadis ilmini Dâvûd-i Karsî'de olduğu gibi usul-i hadis ilmi (ilm-i dirâyet-i hadis) ve fûrû-ı hadis ilmi (ilm-i rivayet-i hadis) olmak üzere iki kısma ayırmakta ve bu iki ilmin tanım, mevzû ve gâyelerini izah etmektedir.¹³⁴ Bu başlıkta Mustafa Şevket'in *Hâşiye*'sinden de sıkça yararlanmaktadır.¹³⁵ Mahmud Esad burada usul-i hadis ilmini rivayete ait konular ve râviye ait konular şeklinde iki temel kısma ayırmış ve özgün bir tasnifle modern çalışmalardaki üçlü tasnife öncülük etmiştir. İkinci makalenin ilk beş başlığını da Dâvûd-i Karsî'den istifadeyle yazmıştır.¹³⁶ Bu makalede ilm-i usul-i hadiste müstamel bazı ıstılahat başlığı altında sahâbî, tâbiî, muhadramûn,¹³⁷ hadis,¹³⁸ haber, sünnet, sened, metin, muhaddis, hâfız,¹³⁹ hüccet ve hâkim gibi kavramları açıklamıştır. Madde 38'de "Şeyh ve imâm, üstâd-ı kâmil olan zattır." tarifinde Ali el-Kârî'den yararlanmışır.¹⁴⁰ Mahmud

¹³⁴ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 14-16; Karsî, *Şerhu Usûl-i'l-hadîs*, 180-182.

¹³⁵ Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 180-182. Örnek olarak *Usûl-i hadîs*'in 5, 7, 10, 12, 13, 15, 24. maddeleriyle Dâvûd-i Karsî'deki ilgili yerler karşılıklı okunabilir.

¹³⁶ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 17-19, 20-22, 22-23, 23-24, 24-26; Karsî, *Şerhu Usûl-i'l-hadîs*, 186-195, 183-191, 203-205, 191-193, 208-211.

¹³⁷ Örnek olarak sahâbî konusunu Karsî ve Şevket Efendi'den almıştır. Bk. Madde 12 "بو" "امام بخاری بر مؤمنك صحابی اولمسیجون..." "وَكُنَّا، حضرت یغمری بعثتند اول..." "صورتده حال کفرنده..." Madde 13 ve 15'i tamamen Şevket Efendi'den almıştır. Madde 14, tâbiî tanımı "بر صحابی بی کورمش" تابعی، بر صحابی بی کورمش "و یا خود بر صحابی طرفندن رؤیت اولمش اولان مؤمندر" Karsî'den alınmıştır.

¹³⁸ Madde 24'te hadisin tanımında ihtiyârî-izturârî ayrımı Karsî ve Şevket Efendi'den alınmıştır.

¹³⁹ Seydişehrî, Madde 33'te hâfız kavramının tanımında "metniyle, isnadiyla" kaydını Münâvî'den almış görünmektedir. Zeynüddin Muhammed Abdurraûf Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, thk. el-Murtazâ ez-Zeyn Ahmed (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1999), 2/421. Hâfız ve muhaddis kavramlarının tanımında Süyûtî'ye yapılan itirazdaki "tarif bi'l-mechûl" kaydı da Karsî'den alınmıştır. Karsî, *Şerhu Usûl-i'l-hadîs*, 192-193.

¹⁴⁰ Ali b. Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nezzâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.y.), 120. Babanzâde'nin bu tanımı Seydişehrî'den aldığı anlaşılmaktadır. Babanzâde, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 10.

Esad'ın Dâvûd-i Karsî'yi izleyerek *Usûl-i hadîs*'in hemen başında ortaya koyduğu bu tertibi döneminin birçok hadis usulü müellifi alarak onu takip etmiştir.¹⁴¹

Mahmud Esad, rivayete müteallik bazı istilâhat ve râvilere dair istilâhat adındaki altıncı¹⁴² ve yedinci¹⁴³ başlıkları ise *Nüzhetü'n-nazar*'dan istifadeyle yazmıştır.¹⁴⁴ Mahmud Esad'ın *Nüzhe*'den kendi nüshasını ve notlarını kullanarak istifade ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü müdebbec kavramını ele alırken müdebbeci, müdbic şeklinde okuyarak idbâcdan ism-i meful olduğunu söylemektedir¹⁴⁵ fakat bu bilgi *Nüzhe*'de ve şerhlerinde geçmemektedir. Yine rivâyetül-ekâbir anî'l-esâgir meselesinde yaş, likâ ve mikdâr açısından küçük râviyi açıklarken mikdârı, mikdâr-ı adâlet ve zabt olarak yorumlamaktadır.¹⁴⁶

3.2. Mervî Bahsi ve Hadis Taksimatında Dâvûd-i Karsî Bağlamı (Maksad-ı Evvel)

1724| db Mahmud Esad, Birinci Maksad'ın ilk iki faslını Dâvûd-i Karsî'den almıştır. Bazı açıklamaları ve eklemeleri ise Mustafa Şevket'in *Hâşiye*'sinden aktarmıştır.¹⁴⁷ Birinci fasılda hadisın müsned-i ileyhi itibariyle merfû, mevkuf ve maktû olmak üzere üç kısım olduğunu belirtmiştir. Seydişehirî, kaynağı açısından hadislerin taksimi konusunda Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'nin üslubunu benimsemiştir. Mesela ref'in; ref'-i sarîh ve sarîh-i hükmî şeklinde iki türlü olduğunu ifade etmiştir. Sarîh-i hükmîyi de Birgivî ve Dâvûd-i Karsî gibi izah etmiştir.¹⁴⁸ Yine Dâvûd-i Karsî gibi mevkuf ve maktû hadisın yalnız sarîh olabileceğini; mevkuf-i hükmî veya maktû-i hükmînin olmadığını beyan etmiştir.¹⁴⁹

¹⁴¹ Bk. Babanzâde, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 1/7-14, 15, 30, 32.

¹⁴² Bu başlıkta akrân rivayeti, müdebbec, sâbık-lâhık, mühmel ve müselsel meselesini tamamen *Nüzhe*'den almıştır.

¹⁴³ Bu başlıkta müttefik-müfterik, mü'telif, muhtelif ve müteşâbih meselelerini tamamen *Nüzhe*'den almıştır.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 118-133; Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 26-30.

¹⁴⁵ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 26.

¹⁴⁶ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 26.

¹⁴⁷ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 32, 38, 39 [1 No'lu dipnot], 44 [Madde 89]; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 195-196, 215 [2 No'lu dipnot], 228 [6 No'lu dipnot].

¹⁴⁸ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 31, 32; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 195, 197. Sarîh-i hükmîyi "mücerred akıl ile idraki yahut hüsün ve kubhunun temyizi kâbil olmayan" şeklinde açıklar.

¹⁴⁹ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 33; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 199.

İkinci fasılda hadislerin ittisâl ve inkıtâ‘ açısından muttasıl ve munkatı‘ olmak üzere iki tür olduğunu kabul ederek Birgivî ve Dâvûd-i Karsî’yi izlemiştir. Muttasılı (Madde 69) “Senedinin râvilerinden hiçbirisi sâkıt olmayan hadistir.”, munkatı‘ı (Madde 70) ise “Senedinin ricalinden bazıları sâkıt olan hadistir.” şeklinde tanımlamıştır.¹⁵⁰ Seydişehrî yine munkatı‘ hadisi; muallak, mürsel, mu‘dal, munkatı‘ ve müdelles şeklinde başlıca beş kısma ayırarak bütün inkıtâ‘ türlerini kapsayıcı bir mahiyette tanımlamak suretiyle onlara tabi olmuştur.¹⁵¹ Seydişehrî bu beş hadis türünü de Dâvûd-i Karsî’den tercüme ederek izah etmiştir. Mürsel hadisin mahiyeti hususundaki dört görüşü ise Dâvûd-i Karsî’den de yararlanarak İbn Hacer’in *en-Nüket*’inden nakleden Mustafa Şevket’in *Hâşiye*’sinden aktarmıştır.¹⁵² Seydişehrî, Dâvûd-i Karsî gibi sahâbenin ve diğer tabakalardaki sika râvilerin mürsel rivayetlerinin ulemanın büyük çoğunluğuna göre sahih olduğunu kabul etmiştir.¹⁵³ Mahmud Esad, irsâlin başlıca üç sebebini de Mustafa Şevket’in *Hâşiye*’sinden istifadeyle zikretmektedir.¹⁵⁴ Seydişehrî *Lâhika* başlığında muan‘an ve müennen hadisi ve müsned hadisi Dâvûd-i Karsî’den istifade ederek yazmıştır.¹⁵⁵

db | 1725

Mahmud Esad, üçüncü fasılda âlî-nâzil isnad meselesini Mustafa Şevket’ten almıştır.¹⁵⁶ Seydişehrî, uluvv-i nisbîyi ele alırken muvâfakat, bedel, müsâvat ve musâfaha türlerini *Nüzhe*’den almıştır. Muvâfakat meselesinde Ebü’l-Abbâs es-Serrâc’ı (ö. 313/925), Abbas-ı Sâzic şeklinde zikretmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 36; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 208-209

¹⁵¹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 36; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 208-209.

¹⁵² Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 38-39; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 212-214; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 214.

¹⁵³ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 39; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 215.

¹⁵⁴ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 40; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 216 [3 No’lu dipnot]. Fakat Seydişehrî dört sebep kaydetmiştir.

¹⁵⁵ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 45-47; Karsî, *Şerhu Usûli’l-hadîs*, 219-222, 230-231. Madde 100’de “müsned isnaddan ism-i meful...”, Karsî’nin “اسم مفعول من الإسناد” ifadesinin tercümesidir. Seydişehrî müsnedin üç suretini İmam [Râzî], Hâkim en-Nîsâbü’rî ve ekser-i muhakkıkînin mezhebi, Hatîb el-Bağdâdî ve tabilerinin görüşü ve İbn Abdülber ve tabilerinin görüşü olmak üzere Karsî’den istifadeyle ele almıştır.

¹⁵⁶ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 48-49; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 192. Madde 106’da “علو نسبناك مرغوبيتنه كثرت متأخره نك ضررى يوقدر”, Madde 107’de “علو ونزول كرك مطلق وكرك نسبي اولسون” kayıtlarını karşılaştırınız. Madde 108 de Şevket Efendi’den alınmıştır.

¹⁵⁷ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 50 [Madde 110].

Mahmud Esad, dördüncü fasılda mütevâtir, meşhur, azîz ve garîb hadis türlerini büyük oranda Dâvûd-i Karsî'den yararlanarak yazmış,¹⁵⁸ ferd hadis konusunda mütâbi, şâhid meselesini ve haber-i vâhidin karinelerle nazarî ilim ifade edebileceği hususunu *Nüzhe*'den almıştır.¹⁵⁹

Seydişehirî, beşinci fasılda hadisin sıfatı itibariyle taksim edildiği sahih, hasen ve zayıf hadis konularını Dâvûd-i Karsî'den faydalanarak yazmış¹⁶⁰ ve bazı hususları Mustafa Şevket'in *Hâşiye*'sinden almıştır.¹⁶¹ Mahmud Esad, sahih hadisin tanımı ve şartlarında Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'nin görüşlerini benimseyerek aynen almıştır.¹⁶² Sahih hadisin üç şartında farklı derecelerin söz konusu olduğu, Buhârî ve Müslim'in şartları meselesini ve bazen bir hadisin birtakım sebeplerle üst derecedeki hadisten daha râcih olabileceği gibi hususları açıklarken Şevket Efendi'nin izahlarına başvurmuştur.¹⁶³ Tirmizî'nin hadislerin hükmüyle ilgili kullandığı farklı lafızları açıklarken ise *Nüzhe*'den yararlanmıştır.¹⁶⁴ Altıncı fasılda muhkem hadis ve teâruz konusunu *Nüzhe*'den almış,¹⁶⁵ kısmen Ali el-Kârî'den istifade etmiştir.¹⁶⁶ Tercih sebeplerini ise Dâvûd-i Karsî'den derlemiştir.¹⁶⁷

3.3. Râvi Kusurları ve Cerh-Ta'dîl Tasnifinde Kaynak Kullanımı (Maksad-ı Sâni)

Mahmud Esad, râviye dair konulara yer verdiği İkinci Maksad'ın birinci faslında râvinin şartları bahsini Birgivî ve Dâvûd-i Karsî'den almış,¹⁶⁸ bazı hususlarda kısmen Mustafa Şevket'in *Hâşiye*'sinden yararlanmıştır.¹⁶⁹

¹⁵⁸ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 51-58; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 300-309.

¹⁵⁹ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 55-58; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 73-74, 52-55.

¹⁶⁰ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 58-65; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 246-262.

¹⁶¹ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 64 [Madde 156], [Madde 157], 65 [Madde 159]; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 257, 260, 262.

¹⁶² Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 58-59; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 247-248.

¹⁶³ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 60 [1 No'lu dipnot], 62 [1 No'lu dipnot], 63 [Madde 152]; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 250, 253, 254.

¹⁶⁴ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 65; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 66-67.

¹⁶⁵ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 66-68; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 76-79.

¹⁶⁶ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 67 [Madde 163'ün sonu]; Ali el-Kârî, *Şerhu'n-Nüzhe*, 382-383.

¹⁶⁷ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 67 [Madde 167]; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 232, 239.

¹⁶⁸ Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 69-73; Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 263-272. Seydişehirî, Madde 168'i Dâvûd-i Karsî'nin 283. sayfasından (Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadîs*, 283.) almıştır. Birgivî alıntılarını Dâvûd-i Karsî ile iç içe girmiş olması hasebiyle ayırmak zor olsa da bazı maddeler doğrudan Birgivî metninin tercümesidir. Örneğin adâlet ve zabtın ta-

Ta'n hakkındaki ikinci fasılda bazı cerh-ta'dîl meselelerini,¹⁷⁰ adâlet ve zabt ile ilgili râvi kusurlarını (metâin-i aşere)¹⁷¹ ve Lâhika başlığında hadiste ihtisar ve manen rivayet konularını Dâvûd-i Karsî'den almıştır.¹⁷² Seydişehrî, Madde 181'de "Bir râvinin ta'dîl veya cerhi, mevsuk ve mutemed olan bir zatın ihbarıyla sabit olur." dedikten sonraki "Çünkü tezkiye hüküm menzilesinde olmakla onda şehadet gibi taaddüd lazım gelmez." ifadesini Harpûtî'nin *Hâşiye*'sinden iktibas etmiştir.¹⁷³ Râvinin meçhul olmasına neden olan sebepler, maktûb hadis, musahhaf ve muharref hadis gibi bazı hususlarda *Nüzhe*'den¹⁷⁴ ve bazı mesele ve eklemelerde Mustafa Şevket'in *Hâşiye*'sinden istifade etmiştir.¹⁷⁵ Seydişehrî, Dâvûd-i Karsî'den yaptığı bazı uzun alıntılar da dipnotta vermiştir. Mesela şâz ve münker hadiste muhâlefet şartının olup olmadığı konusundaki görüşleri maddeler halinde dipnotta zikretmiştir.¹⁷⁶

3.4. Tahammül-Edâ Lafızları ve Tabakat Bilgisinde İbn Hacer Etkisi (Hâtime)

Hâtime bölümünün birinci bahsinde edâ sîgaları ele alınmaktadır. Mahmud Esad, Dâvûd-i Karsî'de yer almayan bu konuyu tamamen *Nüzhe*'den almıştır. İbn Hacer gibi hadis rivayetinde kullanılan sîgaları sekiz mertebe halinde zikretmiştir.¹⁷⁷

Mahmud Esad, ikinci bahiste icâzeti müstakîl olarak ele almıştır. O, semâ ve arz/kıraat dışındaki rivayet lafızlarını icâzet bağlamında değerlendirerek müşâfehe, mükâtebe, münâvele, vicâde, vasiyyet ve i'lâmı icâzetin bilinen yöntemleri olarak kabul etmektedir.¹⁷⁸ Mahmud Esad'ın İbn Hacer'de çok açık olmayan bu tertibi

db | 1727

nımını Birgivî'den almıştır. Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 69 [Madde 170], 72 [Madde 175]; Birgivî, *Usûlül'l-hadîs*, 151.

¹⁶⁹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 71 [Dipnot 1, 2]; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 265.

¹⁷⁰ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 73-76; Karsî, *Şerhu Usûlül'l-hadîs*, 273-293.

¹⁷¹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 76-99; Karsî, *Şerhu Usûlül'l-hadîs*, 232-243, 274-295.

¹⁷² Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 99-100; Karsî, *Şerhu Usûlül'l-hadîs*, 233-234.

¹⁷³ Yusuf Şükrü Harpûtî, *Hâşiye alâ Şerhi Usûlül'l-hadîs li Dâvûd el-Karsî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1293), 106.

¹⁷⁴ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 82-83, 90 [Dipnot 1], 94 [Madde 233], 98-99, 103 [Madde 259]; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 94, 95, 96-97, 99-101, 104.

¹⁷⁵ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 83 [Madde 201], 89 [Madde 214], 90 [Madde 223], 103 [Madde 258, Dipnot 1]; Mustafa Şevket Efendi, *Hâşiye*, 236 [Dipnot 2], 282 [Dipnot 5], 294 [Dipnot 1], 298 [Dipnot 2, 3].

¹⁷⁶ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 97 [Dipnot 1]; Karsî, *Şerhu Usûlül'l-hadîs*, 241-243.

¹⁷⁷ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 104-107; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 123-127.

¹⁷⁸ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 107.

İbn Hacer'in müşâfehe ve mükâtebede icâzeti karine saymasından ve münâvele, vicâde, vasiyyet ve i'lâmda icâzeti şart koşmasından yola çıkarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Başka bir deyişle semâ ve arz dışındaki lafızlar icâzet kaydıyla rivayet yöntemleri arasında kabul edilmekte icâzet olmaksızın geçerli kabul edilmemektedir.

Üçüncü bahiste ise bazı önemli konular başlığı altında tabaka bilgisi,¹⁸⁰ cerh-ta'dîlin dereceleri,¹⁸¹ râvi bilgisi,¹⁸² rivayet âdabı,¹⁸³ hadislerin yazım keyfiyeti¹⁸⁴ ve tasnif usulleri¹⁸⁵ gibi konuları *Nüzhe*'den yararlanarak kısaca ele almıştır.

Sonuç

Osmanlı'nın son dönemi, Tanzimat'tan itibaren modernleşme çabalarının yoğunlaştığı bir süreçtir. Bu dönemde medreselerin yanında modern eğitim kurumları olan mektepler de kurulmaya başlamıştır. Mektep-medrese ikiliğinin yaşandığı bu dönemde birçok ilmiye mensubu mektep ve medrese eğitimini birlikte almıştır. Mahmud Esad Seydişehrî de bir yandan mektepte modern bilimleri okurken aynı zamanda medrese tahsili de almış açık fikirli münevver bir âlimdir. Onun düşünce dünyasında tecdid, ihyâ ve içtihadın büyük bir yeri vardır. Seydişehrî'nin özellikle II. Meşrutiyet dönemindeki faaliyetleri Osmanlı'da modern hukuk düşüncesinin ve kurumsallaşmasının yerleşmesinde etkili olmuştur. Mahmud Esad Efendi, II. Meşrutiyet döneminde ilim dilinin Türkçeleştirilmesi ve ilim talebelerinin istifade edebileceği metinler telif edilmesi amacıyla birçok eser kaleme alarak Türkçe'nin bir ilim dili olmasında da önemli katkılar sunmuştur. Hadis usulü alanında kısa sürede yazdığı *Usûl-i hadîs* kitabı da böyle bir ihtiyacı gidermek üzere yazılmıştır.

Türkçe ilmî eserlerin pek olmadığı bir dönemde yazılan *Usûl-i hadîs*, hadis usulü ilminin sade ve anlaşılır bir dille talebelere ve genel okuyucuya sunulması açısından önemlidir. Bu sebeple o, baştan mufassal bir hadis usulü kitabı yazmayı değil daha kısa bir eser

¹⁷⁹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 107-111; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 126-128.

¹⁸⁰ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 111-113; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 134-135.

¹⁸¹ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 112-114; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 135-137.

¹⁸² Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 114-117; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 140-146.

¹⁸³ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 117-119; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 146-147.

¹⁸⁴ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 119; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 147.

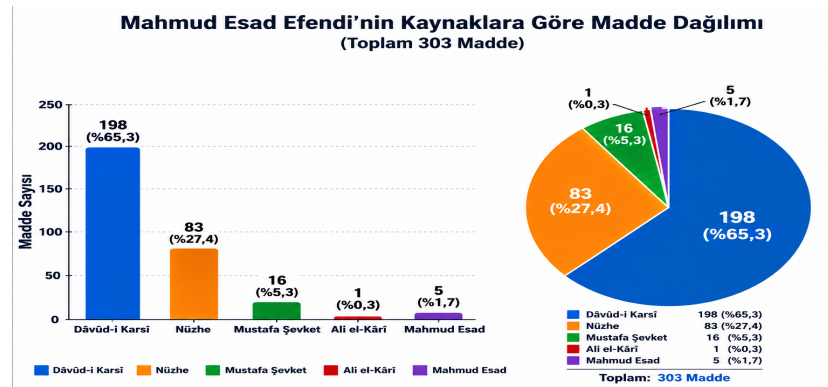
¹⁸⁵ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 119-120; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 147-148.

meydana getirmeyi istemiştir. Seydişehirî bu amaçla İzmir’de görev yaptığı sırada hocası Abdülkerim Efendi’nin anısına bu eserini yazmıştır. İzmir’de bulunduğu sırada Birgivi’nin ilmî mirasıyla kurduğu ilişki hadis usulü alanında onun eseri üzerine çalışmasını sağlamıştır.

Bu sebeple Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*’te tertip ve muhteva açısından Birgivi metnini ve Dâvûd-i Karsî’nin şerhini esas alarak eserini büyük ölçüde Dâvûd-i Karsî’nin şerhinden telif-tercüme yoluyla oluşturmuştur. Aynı zamanda bazı meselelerin aktarılması ve izahında Mustafa Şevket Efendi’nin *Dâvûd-i Karsî Hâşiyesi*’nden istifade etmiştir. Dâvûd-i Karsî’de yer verilmemiş konuları ise İbn Hacer’in *Nüzhetü’n-nazar*’ından almıştır. Bazı yerlerde ise Münâvî’nin *el-Yevâkît ve’l-dürer*’inden ve Harpûtî’nin *Hâşîye*’sinden kısmî alıntılar yaptığı tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında *Usûl-i hadîs*, hadis usulü konularının çoğunu ele alan kapsamlı ilk Türkçe eser olma hüviyetini taşımaktadır.

Seydişehirî, Dâvûd-i Karsî’nin şerhini ana kaynak olarak kullanmış ve hadislerin taksimi, râvinin şartları ve kusurları gibi temel hadis usulü konularında Dâvûd-i Karsî’yi esas almıştır. Özellikle rivayete ve râviye dair bazı meseleler ve tahammül ve edâ lafızları konusunda ise bu konular Dâvûd-i Karsî’de bulunmadığı için *Nüzhe*’yi kaynak olarak kullanmıştır. Seydişehirî’nin maddelerdeki karmaşık atıf usulü ve kaynak kullanımı tespiti zorlaştırmakla beraber yaklaşık olarak kullandığı kaynakların oranını belirlemek mümkündür. Tespitlerimize göre toplam 303 maddedeki kaynak kullanımı şöyledir:

db | 1729

Buna göre Seydişehirî 198 maddede (%65,3) Dâvûd-i Karsî'den, 83 maddede (%27,4) *Nüzhetü'n-nazar*'dan, 16 maddede (%5,3) Şevket Efendi'den ve 1 maddede (%0,3) ise Ali el-Kârî'den yararlanmış, 5 maddeyi de (%1,7) kendisi eklemiştir. Öte taraftan Seydişehirî'nin Dâvûd-i Karsî'yi Şevket Efendi'nin annesinin bastırıldığı hâşiyeli nüshadan okuduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Şevket Efendi'den iktibaslarını da Dâvûd-i Karsî'ye dahil edersek, Davûd-i Karsî'nin oranı %70,6 olmaktadır. Seydişehirî metinde 51 yerde Şevket Efendi'den boyutları değişen kısmî eklemeler yapmıştır. 6 yerde Ali el-Kârî'den, 1 yerde Münâvî'den ve 1 yerde de Harpûtî'den alıntı yapmaktadır. Dipnotlarda da yukarıdaki oranlara yakın bir durum ortaya çıkmaktadır. Dipnotların 28'inde (%60,87) Karsî ve Şevket Efendi'den, 12'sinde (%26,09) *Nüzhe*'den alıntı yapmakta 6 dipnotu (%13,04) ise kendisi eklemektedir.

Kaynakça

1730| db

- Ahmed Selahaddin. "Târîh-i ilm-i hukûk". *Dârülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası* 4 (1332), 426-433.
- Akalın, İsa. "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça Usûlü'l-Hadîs Elyazması Ders Notları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 115-143.
- Akçuraoglu, Yusuf. "Müslüman Kavimlerin Hukuk-ı Beynelmileline Dâir". *Sebilürreşâd* 19/482 (28 Mayıs 1337), 147-150.
- Akdağ, Eyyüp. "Rüştiye Okulları ve Kazancızâde Emîn Edîb'in Tuhfe-i Hulûsiyye fi Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye Adlı Hadis Usulü Ders Kitabı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (2016), 51-76.
- Ali el-Kârî, Ali b. Muhammed. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Muhammed Nezzâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.y.
- Alimcan el-İdrîsî. "Dârülfünûn'da Tedrîsât". *Sırât-ı Müstakîm* 3/57 (24 Eylül 1325).
- Alp, Alper. "Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad Efendi'nin Gözüyle 20. Asır Başında Türk Dünyası". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2006), 17-42.
- Altıntaş, Emre. *Mahmud Esad Seydişehirî'nin Fıkıh Düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Altıntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Atalay, Adem. *Mahmut Es'ad Efendi*. Konya: Tekin Kitabevi, 2010.
- Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi. "Esad Efendi". İstanbul, ts. Salt Araştırma, Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi, Biyografiler, EATBM0696A3. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/219458>
- Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi. "Mahmud Esad Efendi". İstanbul, ts. Salt Araştırma, Ateşizâde Mehmed Bedreddin Selçukî Arşivi, Biyografiler, EATBM0696A1. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/219458>
- Babanzâde, Ahmed Naim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. İstanbul: Evkâf Matbaası, 1928.
- Birgîvî, Takıyyüddin Mehmed. *Ravzâtü'l-cennât fi usûli'l-i'tikâd*. çev. Mahmud Esad Seydişehirî. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 2. Basım, 1316.
- Birgîvî, Takıyyüddin Mehmed. *Ravzâtü'l-cennât fi usûli'l-i'tikâd*. çev. Mahmud Esad Seydişehirî. İzmir: y.y., 1. Basım, t.y.

- Birgivi, Takıyyüddin Mehmed. *Risâletü usûli'l-hadîs*. thk. Dursun Ali Yılmaz - Muhammed Bilal. İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2022.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri [DH.SAİD.d]*. No. 18, 419-420.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde - Şûrâ-yı Devlet [İ.ŞD.]*. No. 122, Gömlek No. 6.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Maliye [İ.ML]*. No. 18, Gömlek No. 32.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT]*. No. 112, Gömlek No. 14.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT]*. No. 739, Gömlek No. 6.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT]*. No. 1082, Gömlek No. 56.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT]*. No. 1081, Gömlek No. 21, Lef. 14.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Şûrâ-yı Devlet Sicill-i Ahval İdaresi [ŞD.SAİD]*. No. 9, Gömlek No. 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Şûrâ-yı Devlet [ŞD.]*. No. 2769, Gömlek No. 44.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Tedrisât-ı Âliye Dairesi [MF.ALY]*. No. 17, Gömlek No. 34.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Tedrisât-ı Âliye Dairesi [MF.ALY]*. No. 19, Gömlek No. 87.
- Canan, İbrahim. *Hadîs Usûlü ve Hadîs Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadîs Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Çankaya, Ali. *Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*. 8 Cilt. Ankara: Mars Matbaası, 1968.
- Çelik, Ahmet. "Seydişehirli Mahmud Esad Efendi (Özel Sayı)", haz. Mehmet Ali Uz, Serdar Ceylan, Ahmet Çelik, *Merhaba* 19/49 (2020).
- Danışmend, İsmail Hamî. "Mahmud Esad Efendi". *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (07 Nisan 1917), 392.
- Demirel, Harun Reşit. "Dağıstanî'nin Usûl-i Hadîse Dair Es'ile ve Ecvibe fî İlmi Usûli'l-Hadis Mürettebeten İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (2003), 184-200.
- Durmuş, Üzeyir. "İmâm Birgivi'nin Risâle fî Usûli'l-Hadîs Adlı Eseriyle İbn Hacer'in Nuhbetü'l-Fiker'inin Mukâyesesi". *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmâm Birgivi* 2 (2019), 315-325.
- Ebül'ulâ Mardin. *Huzur Dersleri*. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- Erdoğan, Ali. *Mahmud Es'ad Seydişehrî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Târîhçiliği'ndeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Erdoğan, Ali. "Seydişehrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erk, Hasan Basri. *Meşhur Türk Hukukcuları*. y.y.: y.y., t.y.
- Hacıoğlu, Nejla. "Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Türkçe Hadis Eserleri Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 99-115.
- Huyugüzel, Ömer Faruk. *İzmir Fikir ve Sanat İnsanları (1850-1950)*. 2 Cilt. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2025.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nureddin İtr. Dimaşk: Matbaatü's-sabbâh, 2000.
- İkdâm, "Büyük Bir Ziyâ' Mahmud Esad Efendi'nin İrtihali" 7231 (29 Mart 1917).
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Târîh-i hadîs*. İstanbul: Dârülfünûn Matbaası, 1340.
- Kadaster, İsfendiyar Esat. "Seydişehirli Büyük Mahmut Esat", *Ülkü (Seri III)* 4/41 (1950).
- Kahraman, Hüseyin. "Osmanlı Son Dönemi Müelliflerinden Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 287-303.
- Karacabey, Salih. "Osmanlı Medreselerinin Son Dönemi'nde Hadis Öğretimi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 149-169.
- Karsî, Dâvûd b. Muhammed. *Şerhu Risâleti usûli'l-hadîs li'l-Birgivi*. thk. Dursun Ali Yılmaz, Muhammed Bilal. İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2022.

- Koçyiğit, Yakup. "Arapkirli Hüseyin Avni Efendi ve İlmi Usulî'l-Hadis İsimli Eseri". *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu*. 2/569-584. Malatya: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Köprülü, Orhan. "Mahmud Es'ad Efendi". *Türk Ansiklopedisi*. 23/174-175. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Köse, Murtaza. "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 207-217.
- Mahmud Esad, "Dîn-i İslâm Âmir-i Meşrûtiyettir", *Ümmet (Özel Sayı)* 9 (10 Temmuz 1326).
- Mehmed Şükrü. *Usûlül-hadîs*. İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1326.
- MŞH., Meşihat Arşivi. *Bâb-ı Meşihat [MŞH.SAİD]*. USD-B-6-dos.3386_01.
- MŞH., Meşihat Arşivi. *Bâb-ı Meşihat [MŞH.SAİD]*. USD-Z-1-dos.0521_01.
- Mustafa Şevket Efendi. *Hâşiyetü'ş-Şeyh Mustafa Şevket (Dâvûd-i Karsî'nin Şerhu risâleti usûlî'l-hadîs ile birlikte)*. İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2022.
- Öcal, Cemal Oğuz. "Büyük Türk Hukukçusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi". *Ülkü (Seri III)* 4/41 (1950), 12-13.
- Pakalın, Mehmed Zeki. *Sicill-i Osmanî Zeyli*. 19 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Seydişehrî, Mahmud Esad. "Günah Yüğü Taşıyan Hakkında Hutbe 4". *Sebilürreşâd* 10/251 (1329).
- Seydişehrî, Mahmud Esad. *Târîh-i ilm-i hukûk*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Seydişehrî, Mahmud Esad. *Telhîs-i Usûl-i fıkîh*. İzmir: M. Nikolayidi Matbaası, 2. Basım, 1313.
- Seydişehrî, Mahmud Esad. *Usûl-i fıkîh*. İstanbul: Mekteb-i Sanâi Matbaası, 1302.
- Seydişehrî, Mahmud Esad. *Usûl-i hadîs*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 2. Basım, 1316.
- Suûdülmevlevî, Mehmed Suûd. "Azim Bir Zıyâ". *Mahfil* 3/28 (1341).
- Süleyman Sırrı Efendi. *Kenzü'l-akâid (Mahmud Esad'ın takrizi)*. Dersâadet: Mahmud Bey Matbaası, 1315.
- Taş, Zeliha Beyza. "Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin Hayatı, 'Usûl-i Hadîs' Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Eserindeki Metodu". *HADITH* 11 (2023), 58-94.
- Türk Hukuk Kurumu. *Büyük Türk Hukucusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi*. haz. Türk Hukuk Kurumu. Türk Hukuk Kurumu, 1943.
- Türk Yurdu*. "Mahmud Esad Efendi". *Türk Yurdu* 12/4 (12 Nisan 1333), 3404-3405.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Tarihi (Tarih-i Dîn-i İslâm) Girişi*. sad. Ahmed Lütfi Kazancı - Osman Kazancı. mlf. Mahmud Es'ad Seydişehrî. İstanbul: Marifet Yayınları, 1983.
- Us, Hakkı Tarık. "Mahmud Esad Efendi". *Muallim* 1/10 (01 Mayıs 1333).
- Us, Mehmed Asım. *Kârikâtür*. İstanbul: Tanîn Matbaası, 1327.
- Ülker, İbrahim - Atasoy, Samed. "Mahmud Esad Seydişehrî ve İlmi Şahsiyeti". *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş Mahmud Esad Seydişehrî'nin Ceza Hukuku Dersleri*. ed. Mehmet Aykanat - İbrahim Ülker. 43-66. Ankara: On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Ünver, Metin - Sarıkaya, Hüseyin. *Üç Devir Bir Fakülte Türkiye'nin İlk İlahiyat Fakültesi'nin Tarihi (1900-1933)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1. Basım, 2022.
- Yaman, Ahmet - Karakuş, Bahaddin. "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-i Hukuk". *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79/3 (21 Eylül 2021), 1001-1027.
- Yıldırım, Mehmet vd. "Mahmud Es'ad Efendi'nin Hayatı". *Kadastro Mekteb-i Âlîsi*. 183-189. Ankara: T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 1. Basım, 2021.
- Yörük, Ali Adem. "Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehrî". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 70/1 (2012), 479-493.

- Yörük, Ali Adem. *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Hikmet*. “Bir Cemiyet-i İlmiyye-i Mühimme” (10 Haziran 1326), 7.
- Takvîm-i Vekâî*. “Dârülfünûn Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesinin Tarz-ı İcrasına Mütedâir” 1. Sene/48 (12 Teşrînisânî 1324).
- Servet-i Fünûn*, “Büyük Bir Ziyâ’ Mahmud Esad Efendi’nin İrtihali” 1341 (29 Mart 1917).
- Servet-i Fünûn*. “Defter-i Hâkânî Nâzırı Mahmud Esad Efendi’nin Rusya’da Seyahati” (5 Eylül 1329).
- Feyz*. “Heyet-i Vükelâda Tebeddül” (21 Teşrînisânî 1324), 4.
- Hukûk-ı Umûmiye*. “İlân-ı Resmî” (1 Şubat 1324), 4.
- Ma’ûmât*. “Mahmud Esad Efendi Hazretleri” (19 Kanûnievvel 1312), 299-300.
- Tercümân-ı Hakikat*. “Mahmud Esad Efendi ile Mülakat” (22 Eylül 1325).
- Sabah*. “Mekâtib-i Âliye Tensikâtı” 21. Sene/7187 (14 Eylül 1325).
- Tercümân-ı Hakikat*. “Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne Müntehâ Sınıfı Şâkirdânının Usul-i Fıkıh İmtihanları” (15 Mayıs 1313), 3.
- Tercümân-ı Hakikat*. “Mekteb-i Mülkiye-i Şâhânenin Tevzî’i Mükâfât Resmî” (26 Teşrînievvel 1315).
- Mir’ât-ı sicill-i me’mûrîn-i Osmâniye*. İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1325.
- Tanîn*. “Tebeddül-i Vükelâ Şâyiaları” (16 Teşrînisânî 1324), 3.

